

ЕКОЛОГІЯ
ПРАВО ЛЮДИНА

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПРИРОДУ УКРАЇНИ

Міжнародна благодійна організація «Екологія — Право — Людина»

ВПЛИВ ВІЙСЬКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ПРИРОДУ УКРАЇНИ

ПОСІБНИК

Львів • 2019
Компанія «Манускрипт»

УДК 504.9

В 19

АВТОРИ:

Олексій Василюк

еколог Міжнародної благодійної організації «Екологія–Право–Людина»

Катерина Норенко

аналітик та еколог Міжнародної благодійної організації
«Екологія–Право–Людина»

Загальна редакція — Олена Кравченко

Василюк О., Норенко К.

В 19 Вплив військової діяльності на природу України: посібник / О. Василюк, К. Норенко; [за заг. ред. О. Кравченко] — Видавництво «Компанія "Манускрипт"» — Львів, 2019. — 68 с.

ISBN 978-966-2400-80-9

Посібник стане в пригоді всім, хто небайдужий до наслідків військових дій, особливо до впливу на природу, хто хоче більше дізнатися про не такі очевидні загрози та приховані небезпеки, що найчастіше замовчуються та залишаються без належної уваги. Посібник є продовженням першого видання «Військові дії на сході України — цивілізаційні виклики людству» та містить зведену інформацію про постраждалий природно-заповідний фонд в Україні і на тимчасово непідконтрольній території, а також аналіз програм та принципів ООН, пов'язаних із військовою діяльністю та довкіллям.

Посібник розрахований як на вузьких спеціалістів, так і на широке коло читачів.

УДК 504.9

ISBN 978-966-2400-80-9

© МБО «Екологія–Право–Людина», 2019 «Вплив військової діяльності на природу України». Вітається широке використання матеріалів. У разі будь-якого використання матеріалів посилання на джерело є обов'язковим. Матеріали посібника не можуть бути використані з ціллю отримання прибутку загалом чи частково ні в якій формі, в електронному чи друкованому варіанті, в тому числі — фотокопії.

ЗМІСТ

Перелік скорочень	4
Вступ	5
1. ЗАПОВІДНІ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ВІЙНА	8
1.1. Цінність дикої природи східної України	9
1.2. Природно-заповідний фонд на окупованій або окупованій у минулому та звільненій території	12
1.3. Природно-заповідний фонд на підконтрольній території: діяльність Міноборони	17
2. ПОЖЕЖИ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ.....	46
3. РЕГУЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ДОВКІЛЛЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД	51
Перелік використаних джерел	60

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ

• АТО	антитерористична операція
• ГДК	гранично допустима концентрація
• ДЕІ	Державна екологічна інспекція України
• ДСНУ	Державна служба України з надзвичайних ситуацій
• ДЗЗ	дистанційне зондування землі
• ЗСРФ	Збройні сили Російської Федерації
• ЗСУ	Збройні сили України
• КМУ	Кабінет Міністрів України
• КМП ООН	Комісія міжнародного права ООН
• ЛНР	так звана «Луганська народна республіка»
• ЕПЛ	Міжнародна благодійна організація «Екологія–Право–Людина»
• Мінприроди	Міністерство екології та природних ресурсів України
• МОМ	Міжнародна організація з міграції
• МСОП	Міжнародний союз охорони природи (IUCN)
• НАТО	Організація Північноатлантичного договору
• НПП	національний природний парк
• ОБСЄ	Організація безпеки та співробітництва в Європі
• ООН	Організація Об'єднаних Націй
• ОРДЛО	окремі райони Донецької та Луганської областей
• ПЗФ	природно-заповідний фонд
• РНБО	Рада національної безпеки та оборони України
• РЛП	регіональний ландшафтний парк
• РФ	Російська Федерація
• САУ	самохідна артилерійська установка

ВСТУП

*Треба пам'ятати, що тут сила, сильніша від бомб і крові.
Це любов, любов до рідного краю. І треба побажати,
щоб ця любов збереглася на Україні...*

Проф. Тутковський П. А., 5 серпня 1918 року¹

Військова діяльність стає причиною виникнення багатьох проблем, зокрема — створює широкий спектр негативного впливу на стан довкілля. Дуже наочним є руйнівний вплив на дику природу. Зазвичай, цей вплив є замовчуваним та залишається без належної уваги, тому про безпеку для дикої природи під час навчань та випробувань військової техніки переймається дуже обмежене коло людей.

Екологічна безпека є частиною національної безпеки держави, і тому Україна та держави-союзники, а також ООН мають враховувати екологічну безпеку під час військових дій на сході України та військових навчань.

*Національна безпека України — комплекс законодавчих та організаційних заходів, спрямованих на постійну захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах... охорони здоров'я... **використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту довкілля та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам**².*

¹ ІР НБУ. — Ф. Х. — № 200. — Арк. 6 + зв.

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 5 травня 2014 року «Про заходи щодо зміцнення національної безпеки України у воєнній сфері». Указ Президента України від 05 травня 2014 року № 453/2014. «Офіційний вісник України» від 20 травня 2014 року № 38. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453/2014>

У цьому виданні йтиметься про вплив військової діяльності на природні екосистеми. Погіршення стану довкілля зменшує шанси відновлення колишнього сільського господарства, а частково — і промисловості на території окупованих районів. Уже скоро зміни в довкіллі, викликані військовими діями, можуть примусити людей, що відмовилися стати біженцями війни, ставати екологічними біженцями³. Вдруге в історії незалежної України ми можемо мати такий досвід, адже вперше велика кількість екологічних біженців виникла після аварії на ЧАЕС у 1986 році.

Екологічні біженці — особи, які змушені залишити місце свого постійного проживання і які переміщуються в межах своєї країни або перетинають її кордон внаслідок різкого погіршення стану довкілля або через екологічні катастрофи⁴.

Термін «екологічний біженець» вперше був запропонований Лестером Брауном у 1976 році⁵. Попри те, що загальний термін «біженець» було розширено з моменту його першого міжнародного визначення в 1951 році, все ж людям, які змушені тікати через зміни в навколишньому середовищі, не надається такий само правовий захист, як іншим біженцям⁶.

МОМ пропонує таке визначення екологічних мігрантів: «Екологічні мігранти — це особи або групи осіб, які за незаперечних причин, раптових або прогресивних змін в навколишньому середовищі, що негативно впливають на їхнє життя або умови життя, змушені покинути свої оселі тимчасово або назавжди, і які переїжджають або всередині своєї країни, або за її межі»⁷.

Відсутність можливостей проведення досліджень у межах непідконтрольної території Донецької та Луганської областей, а також відсутність у багатьох випадках відправних точок для моніторингу не дозволяють об'єктивно оцінити шкоду, нанесену довкіллю за період війни. До того ж

³ Донбас — майбутня зона екологічного лиха. URL: <https://bit.ly/2OMgwox>

⁴ Програма дій Регіональної конференції з розгляду питань біженців, недобровільно переміщених осіб, інших форм недобровільних переміщень і осіб, що повертаються, у країнах СНД і відповідних сусідніх державах. Женева, 1996.

⁵ Brown, L., Mcgrath, P., and Stokes, B. (1976). Twenty two dimensions of the population problem. *Worldwatch Paper 5*. Washington DC: Worldwatch Institute

⁶ Hartley, Lindsey. (16 February 2012). Treading Water: Climate Change, the Maldives, and De-territorialization. Stimson Centre. Retrieved 25 April 2012.

⁷ MC/INF/288 Discussion Note: Migration and the Environment. URL: https://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/about_iom/en/council/94/MC_INF_288.pdf

не менш шкідливою для природи є і військова діяльність на підконтрольній території. Військові навчання та випробування нових озброєнь спричиняють такий само за характером вплив.

Оцінити масштаби руйнувань, екологічних ризиків та заповіданої шкоди довіллю для того, щоб розробити комплексну програму відновлення сходу України, не буде можливим, поки не завершиться війна та не відновиться контроль на тимчасово окупованій території. На жаль, зволікання з вирішенням екологічних проблем у найближчому майбутньому може обернутися значно більшими екологічними та економічними наслідками.

Окрім налагодження роботи установ природно-заповідного фонду, потрібно буде також провести масштабну рекультивацію земель, поновлення лісового покриву, відбудову пунктів моніторингу атмосферного повітря та станцій очищення стічних вод.

1. ЗАПОВІДНІ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ВІЙНА

Війна та революція завдали природі нашої країни глибоких ран.

Шарлемань М. В., 1918⁸

Починаючи з червня 2014 року екологи ЕПЛ ведуть моніторинг стану територій природно-заповідного фонду Донецької та Луганської областей у зв'язку з війною. Більшість перевірених фактів висвітлюються на сайті ЕПЛ у тематичних розділах «Новини»⁹ та «Дослідження»¹⁰.

Фахові дослідження в цей період, які були проведені на заповідних територіях підконтрольних або звільнених земель, здійснювали самі працівники заповідників або громадськість (зокрема, варто відзначити сміливе натурне обстеження низки заповідних об'єктів в ОРДЛО, проведене УГСПЛ)¹¹. Разом із тим за останні 5 років ні центральні органи виконавчої влади, ні органи місцевого самоврядування не організували жодного самостійного дослідження цієї проблеми.

Ще 22 січня 2015 року у Києві відбувся круглий стіл «Військові дії на сході України: ризики та наслідки для довкілля і здоров'я», ініційований ЕПЛ, що збрала зацікавлених представників держави та експертів, які досліджують наслідки війни на сході України для довкілля та здоров'я населення. Під час цього круглого столу ЕПЛ пропонували утворити спеціальний підрозділ в одному з ЦОВВ, що відстежував би і накопичував

---

⁸ Шарлемань М. В. До оборони природи // Вісті Природничої секції Українського наукового товариства. — К., 1918–1919. — Кн. 2. — Ч. 1. — С. 13

⁹ URL: <http://epl.org.ua/environment-tax/dovkilliya-ta-vijna/novyny-dovkilliya-ta-vijna/>

¹⁰ URL: <http://epl.org.ua/environment-tax/dovkilliya-ta-vijna/doslidzhennya-epl-dovkilliya-ta-vijna/>

¹¹ На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України/ А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, Т. Р. Короткий та інші; за заг. редакцією А. П. Бущенко / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2017. 88 с. URL: <https://helsinki.org.ua/publications/na-mezhi-vyzhyvannya-znyschennya-dovkilliya-pid-chas-zbrojnoho-konfliktu-na-shodi-ukrajiny/>

знання про втрати, яких зазнало довкілля внаслідок військових дій. Присутній на круглому столі тодішній Міністр екології та природних ресурсів Ігор Шевченко виступив з промовою, позитивно відгукнувшись щодо напрацювань ЕПЛ та запевнив учасників заходу в тому, що найближчим часом буде утворена робоча група, якій буде доручено реалізувати зазначені рекомендації, напрацьовані учасниками заходу. Проте, на жаль, достатнього інтересу держави до цього питання досі не виникло, хоча команда Мінприроди за цей час змінилася тричі.

1.1. Цінність дикої природи східної України

Донецька область

Донеччина — саме та частина України, де на початку ХХ століття було організовано майже всі перші заповідники. Унікальні природні пам'ятки та ендемічні оселища привертала увагу науковців і природоохоронців ще здавна. Зокрема, увага до крейдової флори Придінців'я, Кам'яних могил, Святих гір і приазовських кіс займала особливе місце серед науковців-біологів. Відколи ці території отримали заповідний статус, про них було опубліковано понад 2000 наукових статей¹².

На момент окупації частини території Донеччини у 2014 році в області було створено 117 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею близько 92 тис. га. З них 40 повністю або частково опинилися на окупованій території (23 тис. га)¹³, що становить 25,2%. Із них 12 територій (96,4% всіх площ ПЗФ, що потрапили під окупацію) тим чи іншим чином постраждали від військових дій. Наприклад, практично повністю згорів регіональний ландшафтний парк «Донецький кряж».

Проте втрати є і в природно-заповідних територіях підконтрольних Україні районів області. Зокрема, всі найбільші за площею території природно-заповідного фонду підконтрольної частини Донеччини опинились якщо не на лінії розмежування, то на звільнених територіях, і всі зазнали ушкоджень під час бойових дій. Загалом таких об'єктів нам відомо 17 (39 тис. га), що становить 45,5% ПЗФ підконтрольної частини Донеччини (за площею). Так, бої відбувалися на території відділень Українського степового природного заповідника «Крейдова флора» та «Кальміуське», у національних

¹² Природно-заповідний фонд Донецької області: бібліографічний покажчик літератури / Упор. Василюк О. В., Ластікова Л. М. / Серія: «Conservation Biology in Ukraine». Вип. 8. Київ: LAT & K, 2018. 216 с.

¹³ У розрахунках враховано, що національний природний парк «Меотида» лише частково опинився на окупованих землях, куди відійшло 9031,3 га території, а 11689,6531 га залишились підконтрольними Україні.

парках «Святі гори» і «Меотида». Жодних заходів з реабілітації території або компенсації втрат не відбувалося.

Особливе місце посідає національний природний парк «Меотида», територія якого розірвана лінією фронту навпіл. Сьогодні «Меотида» — єдина установа природно-заповідного фонду, що покинула окуповану територію. Працівники парку виїхали з окупованого Новоазовська, а новий офіс парку був створений у м. Урзуф у 2015 році та обладнаний офісною технікою і меблями завдяки благодійній акції, організованій нами у листопаді 2015 року. Лише цього року парк отримав державні кошти для купівлі власного приміщення на підконтрольній Україні території.

Важливо нагадати, що в межах окупованої Донеччини знаходяться 5 ділянок, включених до Смарагдової мережі Європи, створення якої відбувається в Україні на виконання Бернської конвенції. Всі вони також зазнали пошкодження.

Луганська область

Як виявилось, ситуація у двох областях, яких торкнулася війна, є дуже відмінною. Луганщина — одна з областей України, що містять найбільше територій, які перебувають у природному стані. Близько половини її площі займають степи, заплави річок, крейдяні відслонення та ліси. Найдавніші заповідники тут були створені ще у 1928 році («Стрільцівський степ», «Провальський степ»).

На момент окупації частини території Луганщини у 2014 році в області було створено 195 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею близько 85 тис. га. На окупованій території опинилися 79 з них (20,3 тис. га)¹⁴, що становить 23,8 % площі ПЗФ Луганщини. З них 35 територій (73 % всього окупованого ПЗФ) тією чи іншою мірою постраждали від військових дій. Зокрема, майже всі ці об'єкти згоріли під час пожеж, викликаних військовими діями.

На підконтрольній території також є постраждалі від війни території та об'єкти ПЗФ. Загалом 35 об'єктів загальною площею 10,4 тис. га. Майже всі вони розміщені в заплавах лісах уздовж р. Сіверський Донець. Враховуючи, що ця територія переважно не розмінована і простягається вздовж лінії розмежування, уявити ліквідацію пошкоджень або попередження нових пошкоджень поки важко. Ще низка територій ПЗФ північної частини Луганщини пошкоджена під час будівництва фортифікаційних споруд ЗСУ. У смт Станиця Луганська, що також опинилось у сірій зоні, розміщено адміністрацію Луганського природного заповідника. Центральне

¹⁴ При розрахунках враховано, що Національний природний парк «Меотида» лише частково опинився на окупованих землях, куди відійшло 9031,3 га території, а 11689,6531 га залишилися підконтрольними Україні.

відділення заповідника, розміщене тут, закрите для відвідування (зокрема і відвідування самими працівниками).

Особливістю проблематики ПЗФ Луганщини в ОРДЛО є неконтрольований видобуток вугілля відкритим способом. Деякі кар'єри разом із відвалом породи тягнуться на десятки кілометрів. Такий видобуток масово розвивається на Донецькому кряжі, на півдні Луганської області. Вже пошкоджені майже всі найбільші за площею заказники цього регіону: «Іллірійський», «Білоріченський», «Першозванівський», «Перевальський» і «Міусинське узгір'я». Аналогічно із Донецькою областю на Луганщині зазнали пошкодження усі 9 територій Смарагдової мережі, що потрапили до меж окупованої території.

Збитки

Одним із головних питань, яке постає в темі заповідних територій і війни — обчислення збитків. Методика такого обчислення до цього часу не опрацьована. Крім того, здебільшого неможливо провести натурні обстеження та вимірювання, щоб зафіксувати обсяг порушення. Для прикладу: нами було обчислено вартість дерев, що згоріли в регіональному ландшафтному парку «Донецький кряж», і сума збитків за статтю знищення дерев становила близько 14 мільярдів гривень. Якщо ж рахувати всі пошкоджені площі всіх територій ПЗФ і, зокрема, враховувати знищення видів, занесених до Червоної книги України, то цю суму можна сміливо збільшувати на порядки. Така сума збитків суттєво перевищить вартість матеріальних втрат, нанесених війною. На жаль, умов для висунення відповідного позову до окупантів поки немає. Але й держава досі не починає цікавитися цим питанням, поки примножуються наявні збитки.

Частково збитки, нанесені природно-заповідному фонду, можна компенсувати створенням нових природоохоронних територій. Справді, в останні дні 2017 року та на початку 2018 року на Донеччині створено 30 нових територій природно-заповідного фонду, загальною площею 4090 га (0,16 % підконтрольної Україні території)¹⁵. Планується створення нових заповідних територій у найближчі місяці.

Особливо вагомою є пропозиція щодо створення нових територій ПЗФ на непідконтрольних територіях. Втрата діючих державних органів на цій території призвела до запровадження законодавства про військово-цивільні обласні державні адміністрації, до повноважень голів яких входить також прийняття рішень щодо оголошення територій та об'єктів ПЗФ місцевого значення та погодження створення територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення.

¹⁵ URL: <http://epl.org.ua/announces/donechchyna-absolyutnyj-lider-v-stvorenni-zapovidnyh-terytoryj/>

1.2. Природно-заповідний фонд на окупованій або окупованій у минулому та звільненій території

Український степовий природний заповідник

Відділення «Хомутовський степ»

Хомутовський степ не тільки суттєво постраждав від обстрілів та пересування техніки, а й знаходиться під загрозою незаконної інтродукції рослин.

Про наміри інтродукції рослин заявив на спеціальному брифінгу Роман Кишкань, голова комітету природних ресурсів самопроголошеної Донецької народної республіки. У своєму виступі він наголосив на тому, що на базі заповідника «Хомутовський степ» буде створено центр реінтродукції рідкісних видів рослин та тварин¹⁶. Варто наголосити, що будь-які заходи з реінтродукції були суворо обмежені у заповіднику з 1926 року, коли він вперше отримав охоронний статус. З того часу і до початку окупації частини території Донецької області велися довгострокові моніторингові дослідження, завдяки яким науковці можуть робити висновки про процеси трансформації природних екосистем під впливом глобальних змін клімату й інших факторів. Саме на території «Хомутовського степу» такі дослідження проводилися майже 90 років. Крім того, ізолюваність заповідника від інших територій забезпечує генетичну ідентичність багатьох видів рідкісних рослин. «Хомутовський степ» — абсолютний лідер серед природоохоронних територій всієї степової зони Євразії за кількістю наукових публікацій, присвячених природі степів, і донедавна був однією із найвпливовіших наукових установ у країні¹⁷.

Окрім такої загрози, показово до 90-річчя «Хомутовського степу» у самопроголошеній Донецькій народній республіці провели конференцію, присвячену ювілею заповідника, видали тези конференції і навіть затвердили їх науково-технічною радою природоохоронної території «Хомутовський степ — Меотида» (протокол № 2 від 26.07.2016 р.) та вченою радою Донецького ботанічного саду (протокол № 9 від 14.07.2016 р.)¹⁸. У резолюції конференції зазначено необхідність розділення так званої «біосферної особливо охоронюваної природної території» «Хомутовський степ — Меотида», штучно створеної в самопроголошеній ДНР, на заповідник «Хомутовський

¹⁶ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=pD2Cyeb0L9U>

¹⁷ URL: <http://epl.org.ua/announces/v-dnr-porushuvatymut-rezhym-zapovidnyka-homutovskiy-step/>

¹⁸ Охрана, восстановление и изучение степных экосистем в XXI веке: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию со дня основания заповедника «Хомутовская степь». Донецк: Ноулидж, Донецкое отделение, 2016. 216 с.

степ» та національний парк «Меотида» із їх подальшим розширенням. На щастя, зазначений намір не було реалізовано.

Луганський природний заповідник

Відділення «Придінцівська заплава»

Це відділення ЛПЗ певний час тимчасово було в зоні АТО, а наразі перебуває на звільненій частині України. Територія значною мірою постраждала від замінування в різний час, а зараз повністю контролюється військами ЗСУ, і працівників заповідника туди не допускають. Прямого контакту працівників ЛПЗ з військовими немає, відповідно співробітники заповідника не мають жодних інструкцій щодо безпеки перебування на території, а військовослужбовці — щодо дотримання охоронного режиму заповідника¹⁹.

Окрім замінування, «Придінцівська заплава» постраждала ще від пожеж. 20–22 серпня 2017 року ліси неподалік смт Станиця Луганська охопив масштабний вогонь, який уразив і заповідник. Імовірною причиною пожежі були обстріли, здійснені незаконними формуваннями так званої ЛНР у бік підрозділів ЗСУ.

Відділення «Трьохізбенський степ»

Як і «Придінцівська заплава», це відділення також перебувало під окупацією, а потім перейшло до звільненої території. Трьохізбенський степ був безпосередньо задіяний у бойових діях. Так, у 2014 році тут були обладнані вогневі позиції, а у 2015 році територія використовувалася як навчальний полігон ЗСУ. Внаслідок цього відділення густо вкрите вирвами від розривів снарядів; є велика кількість нерозірваних мін, мін-крилаток, гільз від самохідних артилерійських установок. За оцінками співробітників заповідника та експертної групи, на цій ділянці є близько 200 вирв; вибухами пошкоджені дерева.

Важливою рисою стало те, що в усіх місцях порушення ґрунтового покриву були виявлені рясні зарості інвазійних видів рослин, зокрема злинка канадської. Цю рослину знайдено у більшості вирв.

Відділення «Провальський степ»

Знаходиться на непідконтрольній території та складається з двох ділянок. Грушівська ділянка була пошкоджена в результаті степових та лісових пожеж, що виникли через бойові дії — пошкоджено 87,89 га (100 % території ділянки) петрофітного різнотравно-типчакково-ковилового та

¹⁹ Охрана, восстановление и изучение степных экосистем в XXI веке: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию со дня основания заповедника «Хомутовская степь». Донецк: Ноулидж, Донецкое отделение, 2016. 216 с. С. 48.

чагарникового степу і байрачні ліси у балках. Працівниками заповідника щодо цього складено акт. Було зафіксовано також проїзд важкого транспорту через територію цієї ділянки. Що ж до Калинівської ділянки, то у 2014 році через потрапляння снарядів було так само пошкоджено частину петрофітного різнотравно-типчачово-ковилового та чагарникового степу, а також байрачні ліси у балках. За результатами пошкодження було складено акт та розроблено картосхему²⁰.

НПП «Меотида»

«Меотида» — унікальний національний парк, що охороняє лінію узбережжя Азовського моря та морську акваторію, що входить до Азово-Чорноморського прибережного екологічного коридору. На території НПП було важливе місце скупчення великої кількості навколводних птахів — Крива коса. На жаль, після окупації на території затоки Кривої коси проводять військові навчання, затока розчищається та ведуться роботи зі спорудження осетрового господарства. У результаті цього найбільша в Європі колонія рябодзьобих крячків покинула своє традиційне місце гніздування на косі.

Адміністрація НПП була вимушена евакуюватися на підконтрольну частину України та опікуватися рештою парку. На жаль, ця територія також страждає від втручання, але вже з боку військ ЗСУ. Тут без жодних дозволів²¹ розміщені військові частини і навіть два військові полігони. Найбільшу скелю парку, у його найбільш віддаленій від фронту частині, повністю розбили гранатометами. Півтора роки боротьби за припинення навчань в національному парку ніяких результатів не принесли (докладніше у розділі 1.3).

НПП «Святі Гори»

Цей НПП також тимчасово знаходився в зоні АТО, але наразі перебуває на звільненій території. Встановлено, що у рекреаційній зоні НПП вже другий рік у таборах відпочинку розміщені військові ЗСУ, які, за повідомленнями місцевих жителів, активно користуються природними ресурсами (рубка дерев на дрова, добування диких тварин тощо). Навколо місць розташування військових є мінні поля, про які співробітники НПП щоразу дізнаються випадково, натрапляючи на міни.

²⁰ Охрана, восстановление и изучение степных экосистем в XXI веке: материалы международной научно-практической конференции, посвященной 90-летию со дня основания заповедника «Хомутовская степь». Донецк: Ноулидж, Донецкое отделение, 2016. 216 с. С. 49.

²¹ Навчання у НПП «Меотида» проводилися без жодних погоджень. URL: <http://epl.org.ua/environment/navchannya-u-npp-meotyda-provodylyis-bez-zhodnyh-pogodzhen/>

Після закінчення активної фази конфлікту та розмінування в останні два роки люди постійно ходять до лісу (проте у 2016 році кілька людей загинуло під час збору грибів, а у 2014 р. — загинув і один лісничий). Військові є постійним фактором тривоги для тварин, те саме стосується й польотів повітряного транспорту. В умовах відсутності контролю місцеві жителі вирубують ліс самовільно, тут поширене браконьєрство²².

РЛП «Клебан-Бик»

Знаходиться на звільненій території, на межі з непідконтрольною територією. За повідомленнями місцевих, прямих бойових дій на території РЛП не було, проте там постійно відбувається нищення природних комплексів, зокрема й дерев. У 2014 році територія була замінована, проте у 2015 році її розмінували.

РЛП «Краматорський»

Хоча Парк розташований на значній території (1738,82 га), він не постраждав від військових дій: лише в його околицях сили ЗСУ рили окопи у 2014 році, проте інспектори РЛП провели з ними бесіду і територія ПЗТ не була пошкоджена. Є і хороші новини — наприклад, чисельність мисливських тварин за час війни збільшилася: кількість свині дикої та сарни збільшилася у 2–3 рази, фазана — у 3–4 рази. З 2014 до кінця 2016 року відкрито 7 кримінальних справ, зокрема у зв'язку з незаконними рубками лісу лісництвом²³.

РЛП «Слов'янський курорт»

Тимчасово знаходився в зоні АТО, наразі перебуває на звільненій території. До складу РЛП входять також дрібніші об'єкти ПЗФ: гідрологічні пам'ятки природи загальнодержавного значення «Озеро Сліпне», та «Озеро Ріпне», а також орнітологічний заказник місцевого значення «Приозерний». У 2014 році тут відбувалися бойові дії. Через постійний фактор турбування з цих місць зникли до того численні водоплавні птахи, зокрема, зникли на гніздуванні кулики-довгоноги та крячки малі²⁴.

РЛП «Зуївський», РЛП «Донецький кряж», РЛП «Меотида»

Влітку 2016 року були видані розпорядження голови Донецької обласної військово-цивільної адміністрації «Про ліквідацію регіонального

²² Навчання у НПП «Меотида» проводилися без жодних погоджень. URL: <http://epi.org.ua/environment/navchannya-u-npp-meotyda-provodylys-bez-zhodnyh-pogodzhen/>. С. 54.

²³ Там само. С. 56.

²⁴ Там само. С. 55.

ландшафтного парку «Донецький кряж»²⁵, «Про ліквідацію регіонального ландшафтного парку «Меотида»²⁶ та «Про ліквідацію регіонального ландшафтного парку «Зуївський»²⁷, згідно з якими були ліквідовані адміністрації відповідних РЛП. Як зазначено в текстах розпоряджень, вони прийняті у зв'язку з неможливістю переміщення об'єктів та матеріально-технічної бази. Отже, неможливе провадження діяльності та виконання працівниками своїх обов'язків, визначених Положеннями про регіональні ландшафтні парки, у разі переміщення з території, на якій органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, на територію, на якій органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 року № 595, що затвердила Тимчасовий порядок фінансування бюджетних установ²⁸.

Ліквідація юридичних осіб адміністрацій РЛП замість припинення їх фінансування, на думку ЕПЛ, є вкрай недалекоглядним кроком. Окупація рано чи пізно закінчиться, необхідно буде відновлювати пошкоджені природні території, а відновити адміністрації буде складно.

Заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища

Менші за розміром та значущістю заповідні території також не обійшла війна. Безпосередньо обстрілами було пошкоджено загальнозоологічний заказник «Іллірійський», ландшафтні заказники «Новозванівський» та «Першозванівський», лісовий заказник «Горіхівська діброва», ботанічні заказники «Лісне» і «Пришиб», загальнозоологічний заказник «Жеребець», геологічні пам'ятки природи «Менчікурівський розріз», «Балка Довга», «Балка Безіменна», «Балка Кривенький яр» та «Юр'ївська», ботанічні пам'ятки природи «Балка Плоска» та «Знам'янський яр», пам'ятку природи «Джерело Козаче», заповідні урочища «Хрящуха» та «Широке».

Пожежі зачіпали іхтіологічні заказники «Деркульський» та «Донецький», ландшафтні заказники «Шарів Кут», «Борсуча балка», загальнозоологічний заказник «Кондрашівський», заповідні урочища «Піщане»²⁹.

²⁵ URL: <http://donoda.gov.ua/?lang=ua&sec=02.08&iface=Public&cmd=showdoc&args=id:4587>

²⁶ URL: <http://donoda.gov.ua/?lang=ua&sec=02.08&iface=Public&cmd=showdoc&args=id:4586>

²⁷ URL: <http://donoda.gov.ua/?lang=ua&sec=02.08&iface=Public&cmd=showdoc&args=id:4585>

²⁸ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2014-п>

²⁹ Там само.

1.3. Природно-заповідний фонд на підконтрольній території: діяльність Міноборони

Упродовж війни Міноборони України здійснювало військову діяльність на території об'єктів природно-заповідного фонду на підконтрольній Україні території. В усіх випадках така діяльність пояснювалася як вимушені заходи, необхідні для підтримання обороноздатності держави: випробування нових озброєнь, проведення військових навчань тощо. Цікавим фактом є те, що питання біорізноманіття відображене у щорічних програмах співробітництва «Україна–НАТО».

Річна національна програма під егідою Комісії Україна–НАТО на 2015–2017 роки³⁰ включала національну ціль «Забезпечення екологічної безпеки», в рамках якої були заплановані заходи:

- забезпечення взаємодії з НАТО у питанні впровадження в Україні передового досвіду держав-членів НАТО у сфері екологічної безпеки з метою відновлення деградованих земель, що перебувають у користуванні Міністерства оборони України, та щодо створення природоохоронних об'єктів на земельних ділянках, що перебували у користуванні Міністерства оборони України;
- продовження реалізації в рамках Програми «Партнерство заради миру» другого етапу проекту Трастового фонду НАТО з утилізації стрілецької зброї й легких озброєнь, звичайних боеприпасів та протипіхотних мін типу ПФМ-1 в Україні, а також перезахоронення радіоактивних відходів, що утворилися внаслідок виконання військових програм колишнього СРСР.

На жаль, звіти про виконання таких заходів не відомі.

Варто відзначити, що в усіх випадках ЗМІ реагували на факти військових навчань у ПЗФ, дотримуючись позиції ЕПЛ. Також протягом року за сприяння проекту «Вдосконалення комунікації між внутрішньо переміщеними особами та громадами, що опинилися під впливом конфлікту», що здійснюється за фінансової підтримки Уряду Канади через Міністерство міжнародних справ Канади, вийшли публікації про

³⁰ Річна національна програма під егідою Комісії Україн–НАТО на 2017 рік URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/2017>; Річна національна програма співробітництва Україна–НАТО на 2016 рік URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/2016>; Річна національна програма співробітництва Україна–НАТО на 2015 рік. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238/2015> .

шкоду від військових навчань в ПЗФ на ресурсах «Вгору»³¹, «Укроп»³² та на Громадському радіо³³.

Розглянемо досліджені нами кейси руйнівного впливу військових навчань на території природно-заповідного фонду підконтрольної території України.

Національний природний парк «Олешківські піски». Ще у жовтні 2015 року на офіційному веб-сайті національного природного парку «Олешківські піски» замість вітальної сторінки була розміщена заява дирекції парку про те, що його територія захоплена військовими³⁴. За інформацією парку, у жовтні 2015 року на територію Козачелагерської арени Олешківських пісків були введені підрозділи ЗСУ без погодження з керівництвом національного парку або Мінприроди³⁵. На звернення керівництва НПП до Мінприроди, Мінборони, РНБО³⁶ та профільного комітету Верховної Ради України³⁷ відповідей по суті не було надано. На кілька місяців доступ до парку був обмежений, оскільки він опинився всередині нелегально діючого військового полігону, де відбувалися батальйонно-тактичні навчання за участю окремої механізованої бригади оперативного командування «Схід»³⁸.

Вперше Олешківські піски були оголошені заповідником ще у 1928 році, але проіснував він лише 2 роки, до 1930-го³⁹. У післявоєнний час територія була передана до складу земель держлісфонду Цюрупинського держлісгоспу. На правах оренди землі використовувалась як полігон для бомбометання — так званий колишній 48-й авіаційний полігон «Херсон».

Раніше, у 50–80-х роках, більша частина цієї території використовувалась як військовий авіаційний полігон Міноборони на підставі Розпо-

³¹ URL: <https://goo.gl/tibKxQ>

³² URL: <https://goo.gl/mzoMZv>

³³ URL: <https://goo.gl/3PMBmT>; <http://www.hromadske-zp.tv/vijskovi-znovu-nezakonno-obstrilyali-ob-yekt-yunesko/>

³⁴ URL: <http://nppop.gov.ua/>; <http://www.pravda.com.ua/news/2015/12/29/7094047/>

³⁵ Лист Національного природного парку «Олешківські піски» від 14.01.2016 року № 01-18/07 до голови Раденської сільської ради Кравченко О. В.

³⁶ Лист Національного природного парку «Олешківські піски» від 15.12.2015 року № 01-8/171 до голови Ради Національної безпеки та оборони України Турчинова О. В.

³⁷ Лист Національного природного парку «Олешківські піски» від 17.12.2015 року № 01-21/112 Голови Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків чорнобильської катастрофи Томенка М. В.

³⁸ URL: <http://hronika.info/obwestvo/121072-vsuv-proveli-ucheniya-v-pustyne.html>

³⁹ URL: <https://goo.gl/FpeqBa>

рядження Ради Міністрів СРСР від 06.04.1950 року № 478-РС, постанови Ради Міністрів УРСР від 04.05.1950 року № 1314-035 та від 25.09.1951 року № 18020-РС та Акта на право довгострокового тимчасового користування землею без вилучення із земель державного лісового фонду, постановою Ради Міністрів УРСР від 01.10.1974 року № 473 та зареєстрований в книзі реєстрації землекористувань Цюрупинської районної ради за № 120 (1985 р.), термін дії якого закінчився. На сьогодні жодних документів, що підтверджують продовження використання цієї ділянки Міністерством оборони України, немає. Земельні ділянки, які передаються парку, надаються із земель лісового фонду, про що свідчать Державні акти на право користування земельною ділянкою (серії: ЯЯ № 327421.327422.320006 від 08.10.2007 року), видані Державному підприємству «Каховське лісове господарство» та «Великокопанівське лісомисливське господарство» (серія: І-ХС № 000335 від 23.10.1996 року). ДП «Цюрупинський лісгосп» на сьогодні розробляє технічну документацію із землеустрою. Також належність цих земельних ділянок до державного лісового фонду відображено у Проектах організації і розвитку лісового господарства за вищенаведеними підприємствами та в матеріалах базового лісовпорядкування.

У 2010 році Указом Президента України⁴⁰ був створений національний парк. З тексту Указу добре зрозуміло, що створюється національний парк на землях лісгоспу, і що ніякого полігону вже не існує. Відповідно до Указу, Міністерству оборони разом із Херсонською обласною держадміністрацією доручено *«вжити протягом 2010–2013 років заходів щодо вивільнення земельних ділянок колишнього авіаційного полігону “Херсон” Міністерства оборони України від вибухонебезпечних предметів з метою подальшої передачі таких земель у постійне користування національному природному парку “Олешківські піски”»*. Лісгосподарськими підприємствами 08.12.2011 року було надано парку нотаріально завірені згоди про відмову від земельних ділянок на користь парку та 13.04.2012 року підписаний Акт прийому-передачі земельних ділянок під охорону та проведення першочергових природоохоронних заходів НПП «Олешківські піски»⁴¹.

Початково пропонувалось оголосити національним природним парком весь колишній полігон площею 19 тисяч гектарів. Його центральна, найбільш цінна частина, близько 5000 га, мала стати заповідною зоною парку і залишитись для науки, а території навколо відводились під рекреаційну зону та місце для туристів.

⁴⁰ URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/221/2010>

⁴¹ Звернення членів науково-технічної ради Національного природного парку «Олешківські піски» 11.12.2015 року. № 01-21/103 Директору Департаменту заповідної справи Іваненко І. Б.

«Олешківські піски» — дуже вдала територія для створення НПП, оскільки в минулому полігон використовувався нечасто, та й то — для бомбометання, що не спричиняє масштабного перетворення ландшафтів. Невелика кількість воронок від бомб несуттєво впливає на збереження ландшафту піщаного степу. Тим більше, навчань з бомбометання в незалежній Україні ніхто не проводив. Втім, при створенні нацпарку ДП «Цюрупинський лісгосп» відмовив у створенні повноцінного національного парку та погодився передати під охорону лише центральну частину пісків, яка початково пропонувалась як заповідна зона. Тому колишній полігон надобув форму бублика, діркою в якому є національний парк.

Військовослужбовці Збройних сил України фактично заборонили перебування інспекторів та спеціалістів НПП на його території, що призвело до зупинки їхнього робочого процесу та розвитку НПП «Олешківські піски» взагалі. За час такої «блокади» служба державної охорони ПЗФ не могла без загрози власному життю виконувати патрулювання території парку. До того ж саме на ділянці, де розпочались навчання, знаходиться заповідна зона площею 1391 га, яка потребує особливого режиму охорони. Також була припинена науково-дослідна діяльність, яка має проводитися науковцями на території парку, упродовж кожного року: геоботанічні та флористичні описи у різній фенологічній період розвитку рослин; фіксація геокоординатних даних щодо місць поширення на території парку рідкісних видів рослин; проведення моніторингу на науково-дослідних, фенологічних постійних пробних площах та маршрутах, закладених на території ПНДВ «Раденське»; роботи із заготівлі гербарію та колекції комах з метою поповнення наукових фондів НПП. Саме у цей період календарного року (жовтень–грудень) певні види рослин починають повторну вегетацію у результаті підвищення температури повітря, що і є пріоритетом для детального їхнього дослідження з метою подальшого прогнозування на найближчий період часу екологічних змін у природі. З цією ж метою мали бути терміново виконані дослідження абіотичних умов НПП, а саме — моніторинг рівня води у природних озерах (оз. Оазис, оз. Олешківське, оз. Скіфське та ін.) на території «полігону». Не менш важливими та терміновими є роботи з фіксації даних щодо періодизації міграції птахів. Також на території ПНДВ «Раденське» розташована екостежка «Олешківською пустелею», яку відвідували багато рекреантів і яким надавалися платні послуги парку. Але, оскільки вся площа «полігону», включаючи НПП, була оточена військовими і майже кожен день проводилися стрільби, співробітники НПП змушені відмовляти охочим відвідати територію НПП, що призвело до припинення розвитку рекреаційної діяльності НПП та надходження додаткових коштів. Не змогли пройти польову практику на території НПП студенти Херсонського державного університету. Окрім

цього, постраждала також й учнівська молодь, яка відвідувала територію Козачелагерської арили в рамках екоосвітньої діяльності парку⁴².

Керівництво військової частини, що проводило заходи з військової підготовки, не відреагувало на звернення Херсонського обласного управління лісового та мисливського господарства, про що Управлінням було повідомлено Державну екологічну інспекцію у Херсонській області⁴³. При цьому Держекоінспекція, навіть після повторних звернень громадських організацій⁴⁴, заявила про те, що підстави для проведення перевірки відсутні⁴⁵.

Також відомо про те, що існує рішення начальника Генерального штабу — головнокомандуючого ЗСУ від 16.12.2015 року № 304/3322 щодо навчань на території колишнього полігону⁴⁶. Проте на запит НПП військові відповіли, що зміст рішення головнокомандуючого має характер інформації з обмеженим доступом та знаходиться під відповідним грифом секретності. Зміст рішення доведений виключно до обмеженого кола військових посадових осіб⁴⁷.

Не маючи відповідних рішень органів влади, Військовий комісаріат доручив сільським радам попередити людей про початок навчань і недопущення появи відвідувачів в «Олешківських пісках»⁴⁸. При цьому керівництво НПП про це не було повідомлено.

12 квітня 2016 року екологи ЕПЛ спільно з експертами Херсонського відокремленого підрозділу Національного екологічного центру України проникли на територію НПП «Олешківські піски»⁴⁹ та виявили такі порушення:

⁴² Звернення членів науково-технічної ради Національного природного парку «Олешківські піски» 10.12.15р. № 01-18/165 Голові Херсонської обласної державної адміністрації Путілову А. С.

⁴³ Лист першого заступника голови Державного агентства лісових ресурсів України Х. В. Юшкевич №02-31/2967-16 від 20.05.2016 року до МБО «Екологія–Право–Людина».

⁴⁴ Лист МБО «Екологія–Прав–Людина» №374 від 27.05.2016 року до Державної екологічної інспекції України.

⁴⁵ Лист Державної екологічної інспекції у Херсонській області до МБО «Екологія–Право–Людина» № 2-85/01-22 від 10.06.2016 року.

⁴⁶ Лист НПП «Олешківські піски» від 14.01.2016 року №01-18/08 до Начальника Квартирно-експлуатаційного відділу м. Херсона Міністерства оборони України О. О. Мусієнка.

⁴⁷ Лист начальника Квартирно-експлуатаційного відділу м. Херсона Міністерства оборони України, підполковника О. О. Мусієнка №105 від 20.01.2016 року до директора НПП «Олешківські піски».

⁴⁸ Лист Голови Цюрупинського районного військового комісаріату від 18.12.2015 року № 1373 до голови Раденської сільської ради.

⁴⁹ URL: <http://epl.org.ua/events/2481-reid-do-okupovanoho-viiskovymy-natsionalnoho-parku>

масштабні самовільні рубки лісу (обиралися найбільші дерева, що окремо стоять і, отже, можуть бути оперативним вивезені)⁵⁰; в місцях відпрацювання танкових маневрів земля повністю пошматована гусеницями танків на площі у сотні гектарів⁵¹; охоронні знаки НПП зруйновані (використані як мішені), як і оглядовий майданчик; навколо НПП, розміщеного в центрі піщаної арили, встановлені мішені, з метою уникнення вилетів снарядів, військові стріляли з незаповідної частини пісків⁵² в середину НПП.

За зверненням працівників НПП було порушено кримінальне провадження відносно незаконного використання території для військових навчань⁵³. Військовою прокуратурою Херсонського гарнізону 15.12.2015 року, в порядку ст. 214 КПК України, до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесені відомості про кримінальне правопорушення з попередньою кваліфікацією за ч. 1 ст. 252 КК України. Того ж дня кримінальне провадження на підставі ст. 216 КПК України направлено за підслідністю до Цюрупинського відділення поліції Новокаховського відділу поліції ГУ НПУ в Херсонській області⁵⁴.

Листами від 19.01.2016 року № 45-78/0/9-16/313 та від 11.02.2016 року № 871/0-16/68/313 обласна державна адміністрація звернулася до Міністерства оборони України та Міністерства екології та природних ресурсів України з проханням сприяти розв'язанню цієї проблеми, а також вжити конкретних заходів стосовно виведення військових підрозділів Збройних сил України з території зазначеного Парку⁵⁵.

Втім, не маючи публічної позиції керівництва Міністерства, в. о. начальника управління бойової підготовки Командування Сухопутних військ ЗСУ, полковник О. Ю. Шлюєв поширює інформацію, що *«земельна ділянка, яка розміщується на території НПП «Олешківські піски», перебуває на обліку Міністерства оборони України та надана для потреб Збройних сил України»*⁵⁶.

⁵⁰ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=e8JncW9K8q8>

⁵¹ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=N1sFQY4RKQY>

⁵² URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bIlats7vxzQ>

⁵³ Заява про вчинення кримінального правопорушення (в порядку ст. 55 КПК України) представника Національного природного парку «Олешківські піски» Уманського Сергія Анатолійовича від 12.12.2005 року. URL: <http://nppop.gov.ua/sites/default/files/letters/1.pdf>

⁵⁴ Лист Військового прокурора Південного регіону, Ю. Грома №6/3865 від 15.12.2015 року до представника НПП «Олешківські піски» Уманського С. А.

⁵⁵ Лист Херсонської ОДА №1697/0-16/71/313 від 04.04.2016 року до директора НПП «Олешківські піски» А. В. Непрокіна.

⁵⁶ Лист Військової частини А0105 (код 22991037) Міністерства оборони України від 10.06.2016 року № 116/7/2/9444 до МБО «Екологія–Право–Людина».

На початку лютого 2016 року, після декількох місяців самовільних навчань, у Херсонській обласній державній адміністрації утворили робочу групу⁵⁷, покликану розібратися із правомірністю використання земель нацпарку у військових цілях. Юридичне управління апарату Херсонської ОДА вважає, що державний акт на землю від 30.04.1985 року, яким надано Херсонському КЕЧ у довгострокове тимчасове користування земельну ділянку — втратив чинність у зв'язку із закінченням строку, на який його було надано. Згідно з державним актом на право довгострокового тимчасового користування землею, виданого Херсонській квартирно-експлуатаційній частині від 20.04.1985 року, всього надано в довгострокове тимчасове користування 19550,0 га, з них — 4894,0 га в постійне та 14656,0 га в довгострокове, без вилучення із земель державного лісового фонду. Також у вказаному державному акті зазначено, що після закінчення строку тимчасового користування земельні ділянки повертаються попереднім землекористувачам⁵⁸.

На засіданнях 12 лютого та 17 березня учасники робочої групи не змогли дійти згоди з представниками Міноборони: листом від 19.02.2016 року № 220/1505 Міністерство поінформувало обласну держадміністрацію про те, що земельна ділянка військового містечка № 15 — колишній 48 авіаційний полігон «Херсон» — перебуває на обліку потреб ЗСУ. Робочою групою було прийнято рішення просити національний парк звернутись до суду з вимогою примусового звільнення військами всієї території самовільно зайнятого колишнього полігону.

Виявилось, що в системі Міноборони розформування полігону і відсутність оренди не вважають чимось серйозним. А існування національного парку називають «проблемним питанням», вирішення якого є оформлення військовими документації на всю територію «Олешківських пісків», включно з нацпарком⁵⁹. Саме такий висновок впливає з доповідної записки, яку підготували військові для виїзного засідання Комітету ВР з питань бюджету, що відбулось в Херсоні 23.04.2016 року⁶⁰.

⁵⁷ Розпорядження голови Херсонської ОДА №42 від 01.02.2016 «Про робочу групу з питань, пов'язаних із використанням території національного природного парку “Олешківські піски” підрозділами Збройних сил України». URL: <http://nppop.gov.ua/sites/default/files/260220166646461.pdf>

⁵⁸ Доповідна записка Начальника юридичного управління апарату обласної державної адміністрації Манікіна Д. С. №1697/0-16/71 Заступнику голови обласної державної адміністрації Шепелеву І. О. URL: <https://goo.gl/oEsc9u>

⁵⁹ URL: <http://epl.org.ua/events/2507-minoborony-vvazhaie-natsionalni-parky-problemnym-pytanniam>

⁶⁰ URL: <https://goo.gl/jx1Bjm>

12 квітня волонтери ЕПЛ відвідали окупований військовими національний парк та підтвердили проведення на його території навчань. У цей же день у м. Херсон відбулась прес-конференція за участі представників НПП «Олешківські піски», Чорноморського біосферного заповідника (БЗ) та БЗ «Асканія-Нова», ЕПЛ та науковців Херсонського національного університету. Учасники прес-конференції підсумували, що вважають неприпустимим продовження перебування підрозділів ЗСУ на території об'єктів природно-заповідного фонду, розміщених на підконтрольній Україні території. Враховуючи відсутність будь-яких погоджень, а також значні пошкодження заповідних територій, є необхідність внесення військовою прокуратурою відповідних позовів про стягнення збитків, нанесених державі внаслідок умисного пошкодження територій природно-заповідного фонду. Також, окрім рекультивачії пошкоджених територій, на думку учасників прес-конференції, слушним жестом з боку Мініборони України може стати надання погодження на створення національних парків на землях Мініборони: НПП «Самарський бір», «Дівички», «Широколанський» тощо⁶¹.

У червні 2016 року МБО «Екологія–Право–Людина» та ЕкГ «Печеніги» зібрали понад 200 підписів науковців та працівників установ ПЗФ до Президента України⁶² з проханням:

- 1) зупинити навчання на території Олешківських пісків (зокрема, відкрити територію для відвідування);
- 2) забезпечити виведення з їхньої території військового контингенту та провести виявлення можливих місць передислокації (наприклад, за слушною пропозицією науковців Херсонського університету, — до горільника в тому ж Цюрупинському лігоспі, кількома кілометрами на захід від Олешківських пісків)⁶³;
- 3) ініціювати службове розслідування та виявити винних у рейдерському вторгненні підрозділів ЗСУ до Олешківських пісків; виявити та притягнути до відповідальності винних у скоєнні злочинів, передбачених ст. 252 ККУ;
- 4) доручити Державній екологічній інспекції України провести обчислення збитків, нанесених державі зазначеними самовільними навчаннями;
- 5) розглянути питання про розширення НПП «Олешківські піски» відповідно до клопотання про його створення — на площу 19 000 га.

⁶¹ URL: <https://goo.gl/kQr1Jr>

⁶² URL: <http://pechenegy.org.ua/ru/node/1290>

⁶³ URL: https://dl.dropboxusercontent.com/s/m0j10piag3w31cc/Peredyslokatsija%20poligonu_2.PDF?dl=0

12 липня 2016 року в приміщенні Мінприроди України відбулась між-відомча зустріч, присвячена питанню незаконного перебування військового контингенту ЗСУ⁶⁴. Причиною наради стало звернення Міністра оборони України до Міністра екології та природних ресурсів України О. Семерака з проханням погодити скасування національного природного парку «Олешківські піски». У нараді взяли участь Мінприроди України⁶⁵, Держлісагентство України⁶⁶, Міноборони України⁶⁷, Херсонська ОДА⁶⁸ та МБО «Екологія–Право–Людина»⁶⁹.

На думку Міноборони України, всю територію «Олешківських пісків» (близько 20 000 га, з них 5400 га — територія національного природного парку) необхідно було передати військовим для розміщення полігону. Зробити це можливо лише шляхом скасування національного природного парку, звернення про що Міноборони також надсилало до президента України Петра Порошенка.

Проте під час наради ситуація пішла незапланованим шляхом. Представник Держлісагентства повідомив⁷⁰, що в системі агентства наявні альтернативні ділянки, які можуть бути передані для розміщення полігону. Представники Міноборони повідомили, що дійсна площа, яка необхідна для формування полігону, — 5300 га, що можуть бути розміщені поза межами національного парку⁷¹. Також Директор департаменту з питань цивільного захисту та оборонної роботи Херсонської ОДА повідомив, що через несанкціоновані військові навчання в Олешківських пісках вже згоріли 18 гектарів лісів Цюрупинського лісгоспу⁷².

У результаті дискусії учасники знайшли точки дотику та прийняли спільні рішення⁷³:

1. 20–21 липня 2016 року мала відбутися виїзна нарада, на якій з виїздом до Олешківських пісків буде встановлене місце передислокації військових з території національного парку «Олешківські піски». Організатор — Херсонська обласна державна адміністрація.

⁶⁴ URL: <https://goo.gl/Y3jrWs>

⁶⁵ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=cKFsXr2Orxo>

⁶⁶ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2p0bhzXAd7k>

⁶⁷ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=12IIaJVLrog>

⁶⁸ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tnGEIjmTKco>, URL: https://www.youtube.com/watch?v=7_X_3SFHLM

⁶⁹ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=TwmCg24ZUFw>

⁷⁰ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2p0bhzXAd7k>

⁷¹ URL: <https://goo.gl/HPtE3x>

⁷² URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2p0bhzXAd7k>

⁷³ Лист Мінприроди №9/782-16 від 21.07.2016 року до ЕПЛ

2. МБО «Екологія–Право–Людина» мала готувати пропозиції щодо роботи екологічного підрозділу, який мав бути створений в структурі майбутнього полігону.
3. Учасники вважали за доцільне розширити межі НПП «Олешківські піски» на виконання Стратегії регіонального розвитку України⁷⁴.

Того ж дня на засіданні у Херсонській ОДА була озвучена аналогічна позиція⁷⁵.

20–21 липня 2016 року, під час згаданої вище виїзної наради, узгодили виділити ділянки для розміщення полігону додатково 4200 га земель з числа угідь ДП «Цюрупинське ЛМГ» та ДП «Каховське ЛМГ» та затвердили Схему взаємодії при проведенні заходів оборонного та природоохоронного характеру на території НПП Олешківські піски, 421-го військового полігону та земель лісомисливських господарств (між НПП «Олешківські піски», військовим командуванням, Херсонською ОДА, Херсонським обласним управлінням лісового та мисливського господарства, Головним управлінням ДСНС в Херсонській області та Цюрупинською РДА)⁷⁶.

18 серпня 2016 року відбулася додаткова узгоджувальна нарада⁷⁷, під час якої було затверджено результати виїзної наради та розподілено функції сторін з оформлення меж військового полігону, а також з підготовки матеріалів для розширення НПП «Олешківські піски»⁷⁸.

Національний природний парк «Азово-Сиваський». НПП «Азово-Сиваський» залишився без фактичної охорони через вторгнення підрозділів ЗСУ, оскільки протягом 2015–2016 років військові проводили тут несанкціоновані навчання, використовуючи егерські кордони як мішені.

---

⁷⁴ Протокол наради з питань створення загальновійськового полігона в районі національного природного парку «Олешківські піски». 12 липня 2016 року / Мінприроди. Київ. Лист Мінприроди України №9-01/765-16 від 14.07.2016 року до Національного екологічного центру України.

⁷⁵ URL: <http://khoda.gov.ua/vijskovij-poligon-v-oleshkiivskix-piskax-zbilshat-na-500-ga/>

⁷⁶ Протокол від 20 липня 2017 року, за результатами роботи міжвідомчої робочої групи щодо узгодження пропозицій зі встановлення меж 241-го військового полігону та взаємодії при проведенні заходів оборонного та природоохоронного характеру на території національного природного парку «Олешківські піски», військового полігону та земель лісомисливського господарства.

⁷⁷ Лист Мінприроди України №9-01/765-16 від 14.04.2016 року до НЕЦУ «Про проведення узгоджувальної наради».

⁷⁸ Протокол від 18 серпня 2016 року наради щодо визначення земель Міністерства оборони України, розширення території Національного природного парку «Олешківські піски», затверджено 22 серпня 2016 року директором Департаменту з питань заповідної справи Мінприроди І. Б. Іваненком.

Національний природний парк «Меотида». Військові підрозділи зайняли територію кількох частин національного парку, включно з ділянкою колишнього РЛП «Половецький степ», що увійшов до складу НПП. Зокрема, в останньому розмістили і стрільбище. Як мішені використовували обтягнуті різними матеріалами дерев'яні щити, які видно було навіть на космічних знімках. Стрільби відбувалися з використанням стрілецької зброї, крупнокаліберних кулеметів та мінометів. Лише крутий схил, на якому розміщено мішені, захищає розташоване неподалік село. Полігон розміщений надто далеко від фронту, щоб стверджувати, що його розміщення саме тут — критична необхідність. Жодних погоджень ні з керівництвом національного природного парку, ні з Мінприроди України не було. Разом із тим на інформаційний запит Міноборони надало відповідь № 266/із/2783 від 3.12.2015 року⁷⁹, в якій ідеться про те, що *«документи на облаштування полігону (військового стрільбища), його розміщення та відведення земельних ділянок для військових навчань у районах, зазначених в інформаційному запиті, Міністерством оборони не видавались»*⁸⁰.

Враховуючи, що НПП розміщений у приморській смузі, зокрема у прифронтовій зоні (ділянка «Крива коса» та колишня адміністрація НПП розміщені на тимчасово окупованій території), розміщення тут військовослужбовців стає дуже вірогідним.

Восени 2016 року в околицях с. Рибачьке на Донеччині розпочалося будівництво оборонних споруд та довготривалих вогневих точок підрозділами ЗСУ. Згідно з Указом президента України «Про створення національного природного парку «Меотида» № 1099/2009 від 25 грудня 2009 року, зазначені ділянки включені до національного природного парку «Меотида» до вилучення із землекористування Покровської (Ілічівської) сільської ради. Жодними підрозділами ЗСУ розміщення зазначених споруд не було погоджено з Міністерством екології та природних ресурсів України та дирекцією НПП «Меотида».

Станом на 12.12.2016 року Міноборони повідомило ЕПЛ, що будівництво оборонних споруд проводила ОДА, відповідно до Постанови КМУ від 18.03.2015 року № 107 «Про деякі питання забезпечення у 2015 році будівництва інженерних споруд з метою зміцнення обороноздатності держави»⁸¹.

⁷⁹ Лист Міністерства оборони України № 266/із/2783 від 3.12.2015 року до Василюка О. В.

⁸⁰ URL: <https://goo.gl/SFGFh6>

⁸¹ Лист Управління оперативного забезпечення Збройних сил України Міністерства оборони України до ЕПЛ №343/1/10803 від 12.12.2016. Архів ЕПЛ.

У Половецькому степу були свої збитки. Військові зруйнували гранатометами найкрасивішу скелю в цьому урочищі⁸². Скеля знаходиться неподалік с. Захарівка, на березі р. Берди, якою проходить межа Донецької і Запорізької областей. Скеля з усією природною рослинністю, серед якої багато видів занесено до Червоної книги України, практично повністю зруйнована⁸³. Вся територія всяна уламками та нерозірваними снарядами⁸⁴.

Після низки звернень МБО «Екологія–Право–Людина» і народного депутата І. Луценка 26.05.2017 прокуратурою Донецької області внесено відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань за № 4201705000000462 за фактом пошкодження невстановленими особами об'єктів природно-заповідного фонду за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 252 КК України. Проведення досудового розслідування доручено слідчому управлінню Головного управління Національної поліції в Донецькій області⁸⁵.

Як повідомила Зеленоярська сільська рада, в межах якої розміщений несанкціонований військовий полігон, нею також не було надано жодних погоджень на проведення навчань. Разом з тим місце стрільб є популярним туристичним об'єктом в околицях села. Його відвідують туристи, руслом р. Берда відбуваються сплави на байдарках, навколо скелі місцеве населення випасає худобу. Таким чином, навчання не лише є грубим порушенням законодавства про природно-заповідний фонд України, а й суттєво наражає на небезпеку життя багатьох людей⁸⁶.

Перевірка, організована Державною екологічною інспекцією у Донецькій області на прохання ЕПЛ, замість обчислити збитки, нанесені заповідній території торік, виявила проведення нових навчань у нацпарку. Прямуючи до місця розміщення нелегального полігону на початку травня 2017 року, екоінспектори застали зустрічну колону військової техніки, що покидала полігон. Державна екологічна інспекція у Донецькій області звернулась до голови Донецької військово-цивільної адміністрації П. І. Жебрівського з проханням втрутитись у ситуацію та вжити необхідних заходів з боку служби військово-цивільного співробітництва ЗСУ та військово-цивільної адміністрації з забезпечення безпеки, зокрема розмінування, та

⁸² URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5P1kx05K5w0>

⁸³ URL: <http://epl.org.ua/announces/7293/>

⁸⁴ URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1423532847668161&id=185650678123057

⁸⁵ URL: <https://goo.gl/bqZNBV>

⁸⁶ URL: <http://epl.org.ua/announces/navchannya-u-npp-meotyda-provodylys-bez-zhodnyh-pogodzen/>

відновлення заповідного режиму на території відділення «Половецький степ»⁸⁷.

Адміністрація НПП «Меотида» також не була попереджена про таке використання цієї території, і 23.10.2015 року було надіслано листа до керівництва сектора «М» головам Володарської та Першотравневої ВГА про неприпустимість руйнування природних ландшафтів навіть для таких цілей⁸⁸. Відповіді на ці листи до адміністрації парку не надходило⁸⁹. 24.05.2016 року з метою надання допомоги у вирішенні цього питання було направлено листа до Департаменту з питань заповідної справи Мінприроди України⁹⁰.

Іншою проблемою залишається базування на території НПП «Меотида» низки підрозділів Державної прикордонної служби України (Дзєндзик Білосарайської коси, Оповзень біля с. Юрівка, Оповзень біля с. Урзуф)⁹¹, у зв'язку з чим Парк звертався до органів місцевого самоврядування, що дозволили розміщення військових⁹². Парк про розміщення військових не був попереджений, узгодження з Мінприроди України не проводилося⁹³. Проте ця обставина, хоч і ускладнює роботу працівників НПП, та все ж має і певний природоохоронний ефект. Обмеження відвідування людьми Білосарайської коси дозволило сформуватися на ній новим колоніям навколородних птахів, що не так давно покинули Криву косу через військові навчання в самопроголошеній ДНР⁹⁴.

Національний природний парк «Тузлівські лимани». У листопаді 2015 року була спроба створення ракетного полігону в ур. Калфа на території НПП. На місі Калфа повинні були розміститися модернізовані зенітно-ракетні комплекси С-125 і «Печора-Д2», які призначені для Військово-

⁸⁷ Лист Державної екологічної інспекції в Донецькій області до голови Донецької військово-цивільної адміністрації П. І. Жебрівського №05-717 від 22.05.2017 року.

⁸⁸ Лист НПП «Меотида» до голів Володарської військово-цивільної адміністрації, Першотравневої військово-цивільної адміністрації та Керівнику сектора «М» від 23.10.2015 року № Р-187.

⁸⁹ Лист НПП «Меотида» до Державної екологічної інспекції у Донецькій області від 17.05. 2017 року № Р-128.

⁹⁰ Лист НПП «Меотида» до директора Департаменту з питань заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів України Іваненко І. Б. від 24.05.2016 року № Р-121 на № 9-01/540-16 від 20.05.2016 року.

⁹¹ Лист в.о. директора НПП «Меотида» Н. Долгової до Департаменту заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів України №р-121 від 24.05.2016 року.

⁹² Лист в.о. директора НПП «Меотида» Н. Долгової до Першотравневої військово-цивільної адміністрації №Р-187 від 23.10.2015 року

⁹³ URL: <http://epl.org.ua/announces/navchannya-u-npp-meotyda-provodylys-bez-zhodnyh-pogodzhen/>

⁹⁴ URL: <https://dn.depo.ua/ukr/mariupol/perlina-priazov-ya-meotida-20170803616738>

Морських сил України. Однак після активного втручання дирекції нацпарку, навчання вдалося зупинити і з 8 квітня 2016 року працівники парку примусили військових зайнятись рекультивацією пошкодженої ділянки⁹⁵. Проте 16.11.2016 року в селах Тузли, Весела Балка, Базар'янка та Лебедівка з'явилися оголошення про проведення навчальних стрільб з «нових видів озброєнь», у зв'язку з чим на цей період мало бути обмежено перебування в межах 1–20 км морської коси. Оголошення про це від імені Командування військової частини А1516 були поширені у згаданих селах.

Національний природний парк «Джарилгацький». У квітні 2016 року без погодження з дирекцією НПП на території о. Джарилгач провели військові навчання військовослужбовці прикордонної служби та берегової охорони (біля маяка⁹⁶ та вздовж морського узбережжя острова⁹⁷).

З особистого повідомлення директора НПП «Джарилгацький» С. Шульги, 05.10.2016 року через проміну з боку с. Лазурне на Джарилгач спробували заїхати військові. Два КраЗи і один ГАЗ-66. ГАЗ-66 потонув, і КраЗ, що його витягував, також. Обидві машини витягнули силами третього КраЗу. Заїзд не був погоджений ні з прикордонною службою, ні з дирекцією НПП, тож однією із імовірних причин вторгнення на острів — намір незаконного полювання.

Природний заповідник «Медобори». 27 березня 2016 року на територію природного заповідника «Медобори» самовільно, без будь-якого інформування дирекції, заїхав 8 полк спецназу В4252 з метою проведення тижневих спільних українсько-американських військових навчань зі стрільбами⁹⁸. Ця ситуація вирішилась дуже несподіваним чином: після розмови зі службою охорони заповідника, американські інструктори відмовились перебувати на заповідній території.

Станом на 12.12.2016 року Міноборони повідомило ЕПЛ, що подальші навчання у заповіднику не планує⁹⁹.

Біосферний заповідник «Асканія-Нова». За свідченнями директора заповідника В. С. Гавриленка, озвученими ним на прес-конференції у Херсоні, через БЗ «Асканія-Нова» відбувались проїзди колон військової техніки¹⁰⁰

⁹⁵ URL: <http://uc.od.ua/news/Region/1182064.html>

⁹⁶ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bZySX8NSA5E>

⁹⁷ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Lk8jVwG68ds>

⁹⁸ URL: http://teren.in.ua/article/lisnyky_na_ternopilshchyni_prohnaly_viyskovykh_z_medoboriv

⁹⁹ Лист Управління оперативного забезпечення Збройних сил України Міністерства оборони України до ЕПЛ №343/1/10803 від 12.12.2016. Архів ЕПЛ.

¹⁰⁰ URL: https://www.youtube.com/watch?v=ieD_iTXYiXU

невідомих підрозділів, що перетнули ділянку абсолютно заповідного степу. Зокрема, за матеріалами БЗ, наданими для користування ЕПЛ, відомо що 19 вересня 2015 року командир невстановленого підрозділу провів колону із шести бойових машин піхоти (далі БМП) через заповідну зону біосферного заповідника «Асканія-Нова» НААН завдовжки 17 140 метрів. Колона, що слідувала вздовж автодороги від с. Чкалове Новотроїцького району Херсонської області в бік смт Асканія-Нова, доїхавши до межі біосферного заповідника близько 12 год 30 хв, переїхавши через рівчак, перетнула його межу, прослідувала далі через буферну зону і через 1,5 кілометра, переїхавши через протипожежну смугу шириною 8 метрів повз знак, що забороняє вхід та в'їзд до заповідної зони, заїхала на заповідний степ (ділянка «Південна») — масив із сухим травостоем площею 6578 га. Це територія з унікальними природними угрупованнями рослин і тварин, занесеними до охоронюваних списків, у тому числі Червоної книги України, і разом з тим вкрай пожежонебезпечний об'єкт. Це створило надзвичайну ситуацію, оскільки техніка могла викинути іскри, а на броні сиділи члени екіпажів БМП, які могли курити. Незважаючи на те, що при виявленні цього порушення працівник заповідника зробив попередження, техніка на гусеничному ходу продовжувала слідувати заповідним степом. Тільки після втручання директора установи В. С. Гавриленка її вдалося вивести зі степу. Командир, який слідував у військовому легковому автомобілі автодорогою, представившись як старший лейтенант 56-ї аеромобільної бригади (з його слів), не надав документів, заявивши, що їх при ньому немає, оскільки вони виконують бойове завдання. При цьому він заявив, що ніяких забороняючих знаків він не бачив. З цього приводу виникає питання щодо компетентності командира цієї військової частини, який довірив управління військовим підрозділом людині, котра не орієнтується на місцевості і настільки неуважна, що не змогла побачити шість забороняючих знаків і попередження у вигляді вмонтованого у цегляне обрамлення охоронного знаку заповідника, повз які проїхала.

Командир військового підрозділу, у підпорядкуванні якого було шість бойових машин піхоти, військовий легковий автомобіль типу УАЗ, та автомобіль Урал № 64-10-К5, грубо порушив вимоги ст. 18 (абзац 2), ст. 16 (частина 1) Закону України «Про природно-заповідний фонд України», підпункт 4.5 пункту 4 «Режим території та охорона» Положення Про біосферний заповідник «Асканія-Нова» (затверджене Наказом Міністра охорони навколишнього природного середовища України № 159 від 06.04.2009 року), які забороняють заїзд стороннього транспорту на територію заповідної зони біосферного заповідника.

Чорноморський біосферний заповідник. На території Чорноморського біосферного заповідника у 2016 році Міноборони запланувало розмісти-

ти ракетні комплекси та проводити навчання¹⁰¹. Можливості створення такого військового полігону активно вивчалися в першій половині 2016 року на рівні Кабінету Міністрів України. Адміністрація Чорноморського заповідника неодноразово отримувала звернення від Мінборони на цю тему з проханням пояснити, яким чином із заповідника можна вилучити землю. Більше того, Мінборони здійснювало тиск на керівництво заповідника. Про це заявила на прес-конференції представник заповідника О. Уманець¹⁰². Також відомо, що питання протягом року знаходилося під контролем СБ України¹⁰³.

На думку Мінборони України, не пізніше як у серпні 2016 року, необхідно було вилучити з Чорноморського біосферного заповідника 5500 га земель урочища «Ягорлицький Кут» (повністю все урочище; третина всієї суходільної частини заповідника) та облаштувати на ньому полігон для розташування зенітно-ракетного, реактивного озброєння та авіаційних засобів ураження, а також навчальних пусків бойових ракет. Причинами розміщення ракет саме тут є те, що ще з часів СРСР на території заповідника є вал, пристосований для встановлення такого комплексу (між іншим, щодо цієї ділянки у заповідника немає акта на землю і, судячи з усього, об'єкт досі належить Мінборони). Такими ділянками в Україні є Ягорлицький Кут та центральна частина перешийка у НПП «Тузлівські лимани».

Територія урочища «Ягорлицький Кут» є однією з найбільш диких ділянок приморського регіону України. Наразі територія урочища «Ягорлицький Кут» становить центральне заповідне ядро біосферного заповідника¹⁰⁴. У 1985 році Чорноморський біосферний заповідник був уведений до Світової мережі біосферних резерватів, про що виданий сертифікат ЮНЕСКО від 15.02.1985 року. Станом на 12.12.2016 року Мінборони повідомило ЕПЛ, що стрільби будуть проводитись з тимчасового майданчика, згідно з рішенням Ради національної безпеки та оборони, що введене в дію Указом Президента України (реквізити рішення і Указу не повідомлено)¹⁰⁵. Після прес-конференції 12.04.2016 року до біосферного заповідника «Асканія-Нова» завітали представники місії ОБСЄ на чолі з паном Андре Річардсоном. Виникло питання забезпечення Україною своїх зобов'язань

¹⁰¹ Рішення Ради національної безпеки та оборони України від 11 листопада 2015 року, що введено в дію Указом Президента України від 1 грудня 2015 року №672-22 «Про невідкладні заходи з удосконалення системи протиповітряної оборони держави».

¹⁰² URL: https://www.youtube.com/watch?v=70QRi_2U660

¹⁰³ Лист Головного управління контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері економічної безпеки Служби безпеки України від 13.06.16 № 8/2/3-7115.

¹⁰⁴ URL: http://bsbr.ks.ua/images/bsbr_map.jpg

¹⁰⁵ Лист Управління оперативного забезпечення Збройних сил України Міністерства оборони України до ЕПЛ №343/1/10803 від 12.12.2016. Архів ЕПЛ.

щодо утримання і збереження природоохоронних об'єктів міжнародного значення, що перебувають під охороною ЮНЕСКО (Чорноморський БЗ, БЗ «Асканія-Нова»). Найбільше представники місії були здивовані тим, що з української сторони до цього часу ніхто з військових так і не зустрівся із керівництвом жодного із об'єктів природно-заповідного фонду.

Протягом 2017 року двічі відбувались випробовування тактичної зброї. Перші такі навчання відбулись у травні за особистої присутності Президента України Петра Порошенка та Секретаря РНБО Олександра Турчинова. Точку ураження обрали на Херсонщині, в 120 кілометрах від місця залпу, що відбувся на Одещині. Розпізнати засекречене місце вибуху екологам ЕПЛ вдалось завдяки порівнянню космічних знімків з телесюжетом про випробовування нової ракети¹⁰⁶. Територія, на якій відбувся запланований вибух, — урочище «Білі Кучугури» на Тендрівській косі. Останні 90 років тут знаходиться заповідна зона Чорноморського біосферного заповідника, територія з найбільш суворим охоронним режимом, який існує в природоохоронному законодавстві. У 1984 році саме цей заповідник першим з усіх в СРСР був взятий під охорону ЮНЕСКО. Охоронний режим заповідної зони дуже суворий. Навіть причалювати з моря до її берегів заборонено. Стрільби відбулись за кілька днів після того, як заповідник відзначив свій 90-й день народження.

Територія заповідної зони знаходиться в постійному користуванні адміністрації заповідника.

Після цього випадку ЕПЛ звернулася до Президента України з вимогою суворо дотримуватися стандартів НАТО під час проведення військових навчань та випробувань нової техніки, а також вжити заходів про недопущення нищення особливо цінних охоронюваних природоохоронних територій¹⁰⁷. Відповідь щодо стандартів НАТО до ЕПЛ так і не надійшла. Натомість перший заступник міністра оборони І. С. Русняк повідомив, що дозвіл на проведення вибуху було погоджено з директором заповідника (лист 22.05.2017 № 01-12/118/126)¹⁰⁸.

У грудні 2017 року територія Тендрівської коси знову була використана для випробовування нової ракети для системи залпового вогню. Інформацію про навчання оприлюднив радник Президента України Юрій Бірюков у соціальній мережі Фейсбук¹⁰⁹. Територія, на якій відбувся вибух, — те саме урочище «Білі Кучугури» на Тендрівській косі (у повідомленні Ю. Бірюков випадково або умисно з помилкою вказує інше місце проведення навчань).

¹⁰⁶ URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=17&v=8owAFqA2GRI

¹⁰⁷ URL: <https://goo.gl/SWBzsx>

¹⁰⁸ URL: <https://goo.gl/yYdqzs>

¹⁰⁹ URL: <https://www.facebook.com/yuri.biriukov/posts/2008877099381097>

Більше того, є заява Ю. Бірюкова у коментарях до вказаного повідомлення у соцмережі, де зазначено, що наступні навчання відбудуться також тут у березні 2018 року.

Саме взимку проведення таких випробовувань вкрай шкідливе для біорізноманіття. Вся територія Тендрівської затоки, що оточує косу, входить до переліку водно-болотних угідь міжнародного значення¹¹⁰. Саме сюди на зимівлю прилітають сотні тисяч водоплавних птахів з усієї Європи. Зокрема, Тендрівська затока є місцем зимівлі двох глобально вразливих видів — чорні білоокої (*Aythya nyroca*) та казарки червоноволої (*Rufibrenta ruficollis*). Названі види занесені до Червоної книги України саме з метою їх охорони на зазначених зимувальних скупченнях. Загальна чисельність популяції всіх птахів на зимівлі становить 450–700 тис. особин, що належать до 45 видів¹¹¹.

Яворівський НПП. Екологам МБО «Екологія–Право–Людина» стало відомо про намір Міністерства оборони України ліквідувати Яворівський національний природний парк. Так само, як і у випадку із національним парком «Олешківські піски», про що ми повідомляли раніше, Міноборони формулює питання як прохання змінити межі НПП, вилучивши з них усі території, що входили раніше в охоронну зону Яворівського полігону. Але це всі землі нацпарку¹¹². За тиждень після поширення новини Департамент екології та природних ресурсів Львівської ОДА поширив зустрічну новину про те, що вилучати землі НПП не будуть¹¹³. Станом на 12.12.2016 року Міноборони повідомило ЕПЛ, що вилучення земель НПП не планує¹¹⁴.

РЛП «Міжрічинський». Протягом 2015–2016 рр. внаслідок військових навчань на полігонах «Десна» та «Гончарівське», що межують з територією РЛП «Міжрічинський», відбулись мінімум два випадки загоряння лісів РЛП.

Національний природний парк «Нижньодніпровський». У 2017 році екологи ЕПЛ провели обстеження території новоствореного національного природного парку «Нижньодніпровський» на Херсонщині. Неприємною несподіванкою стало виявлення військового полігону на заповідній території. Стрільбище екологи виявили випадково, під час здійснення зйомки унікальних природних ландшафтів нацпарку з квадрокоптера.

Військове стрільбище влаштоване на території заповідної зони національного парку — однієї з небагатьох ділянок корінного берега р. Дніпро,

¹¹⁰ URL: <http://wetlands.biomon.org/?p=204>

¹¹¹ URL: http://wetlands.biomon.org/wp-content/uploads/2010/11/18_Tendra-bay.pdf

¹¹² URL: <https://goo.gl/TbpyuN>

¹¹³ URL: <https://goo.gl/SefE53>

¹¹⁴ Лист Управління оперативного забезпечення Збройних сил України Міністерства оборони України до ЕПЛ №343/1/10803 від 12.12.2016. Архів ЕПЛ.

що входить до складу парку. Стрільбище є розчищеною ділянкою днища степової балки. Навколо встановлено безліч попереджувальних знаків, що обмежують прохід відвідувачів парку територією, а також роблять неможливим потрапляння на берег річки, що входить до заповідної зони парку¹¹⁵.

Ландшафтний заказник «Тарутинський степ». Історія захисту заказника «Тарутинський степ» від дій підрозділів Міноборони України стала найбільш яскравою природоохоронною кампанією 2016 року.

Ландшафтний заказник місцевого значення «Тарутинський степ» створений рішенням Одеської обласної ради № 445-VI 26 квітня 2012 року¹¹⁶, відповідно до якого заказником оголошено природну територію Веселодолинської сільської ради Тарутинського району загальною площею земель 5200 га, які не надані у власність або користування, в тому числі сільськогосподарських — 4800 га, лісів та інших лісовкритих площ — 400 га¹¹⁷. Територія заказника — центральна частина колишнього військового полігону. Основну цінність заказника становлять збережені тут екосистеми різнотравно-типчакково-ковилових і типчакково-ковилових цілинних і вторинних степів з домінуванням ковил волосистої, Лессінга, рідше інших видів ковили, типчака і тонконога. Серед поширених тут тварин майже 40 видів занесені до Червоної книги України. Особливо велике значення Тарутинського степу для збереження рідкісних видів степових птахів та для мишівки степової, популяція якої в заказнику є однією з останніх в Україні¹¹⁸. Понад століття значна частина полігону не розорювалась і не мала інтенсивного впливу господарської діяльності людини. Винятком стала лише робота військового полігону.

Територія заказника номінована як об'єкт Смарагдової мережі¹¹⁹ та включена до бази Смарагдової мережі Секретаріатом Бернської конвенції у листопаді 2016 року¹²⁰. Саме з цієї причини розгортався розголос у пресі країн ЄС.

У зв'язку з великою площею, охорона якої потребує певного менеджменту, початково було заплановано створення регіонального ландшафтного парку

¹¹⁵ URL: <https://goo.gl/d2uow3>

¹¹⁶ URL: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=246050926

¹¹⁷ URL: <http://archive.ec/nroNd>

¹¹⁸ Вакаренко Л. П., Дубина Д. В. Рослинність Тарутинського степу (Одеська область) та проблеми її охорони. *Чорноморський ботанічний журнал*. 2013. Т. 9, № 2. С. 283–291. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chbj_2013_9_2_15; Русев І. Т. Редкие птицы Тарутинской степи. *Рідкісні й зникаючі птахи північно-західного Причорномор'я*. Одеса. 2011. С. 75–80.

¹¹⁹ Болтачов О. Р., Дідух Я. П. та ін. Смарагдова мережа в Україні / за ред. Проценка Л. Д. Київ: Хімджест, 2011.

¹²⁰ URL: <https://goo.gl/4KJ1Vs>

«Тарутинський степ»¹²¹. У 2006 році за рахунок фінансування з обласного фонду охорони навколишнього природного середовища були розроблені проект створення регіонального ландшафтного парку «Тузлівські лимани» у Татарбунарському районі та наукові обґрунтування для створення РЛП «Тарутинський степ» на території колишнього військового полігону в Тарутинському районі¹²². Веселодолинська сільська рада рішенням № 94-3/V від 03.09.2008 року «Про створення регіонального ландшафтного парку «Тарутинський степ» (у 2011 році в це рішення була внесена зміна, якою предмет погодження змінений на заказник¹²³) надала згоду на створення РЛП. Проте після низки розглядів звернень Державного управління навколишнього природного середовища в Одеській області щодо погодження утворення регіонального ландшафтного парку у 2007–2010 роках, районна рада відхилила їх¹²⁴. Ініціатори створення об'єкта ПЗФ переформулювали клопотання з РЛП на заказник, після чого у 2011 та 2012 роках згоду на створення саме заказника надали також Тарутинська районна рада¹²⁵ та Тарутинська РДА¹²⁶. У формі заказника територія отримала охоронний статус уже у 2012 році.

¹²¹ Вакаренко Л. Перспективи создания степных региональных ландшафтных парков в Одесской области. *Степной бюллетень*. 2009. № 26. С. 15–18; Парникоза И., Борейко В. Один из крупнейших фрагментов понто-каспийских равнинных степей взят под охрану в Украине. *Степной бюллетень*. 2012. № 35; Попова Е. Н., Русев И. Т. Создание регионального ландшафтного парка «Тарутинская степь» — путь к сохранению биоразнообразия степных экосистем: тез. докл. всеукр. научно-практич. конф. «Экология міст та рекреаційних зон» (3–4 червня 2010 р., Одеса). С. 281–287.

¹²² Звіт про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2006 році. *Причорноморський екологічний бюллетень*. 2007. №3 (25). С. 111.

¹²³ Рішення Веселодолинської сільської ради №68-11/VI від 04.11.2011 «Про внесення зміни до рішення сільської ради №94-3/V від 3.9.2008 року «Про створення регіонального ландшафтного парку «Тарутинський степ»

¹²⁴ Рішення Тарутинської районної ради «Про питання утворення регіонального ландшафтного парку «Тарутинський степ» у Тарутинському районі Одеської області» від 14.05.2010 року № 407-V. URL: <http://tarutino-rada.odessa.gov.ua/index.php/component/content/article/89-2011-09-12-06-59-06/2011-09-12-07-02-33/-5-/34-/1070--407-v>

¹²⁵ Рішення Тарутинської районної ради №183-VI від 16.09.2011 року «Про погодження оголошення місцевого ландшафтного заказника «Тарутинський степ» у Тарутинському районі Одеської області».

¹²⁶ Розпорядження Тарутинської РДА №29/A-2012 від 19.01.2012 року «Про погодження створення місцевого ландшафтного заказника «Тарутинський степ»».

Після розформування військового полігону територія досліджувалася низкою науковців¹²⁷ і загальноприйнятою серед науковців думкою була необхідність надання території Тарутинського степу статусу ПЗФ загальнодержавного значення. Ще 18 листопада 2013 року під час слухань у Комітеті з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи на тему «Природно-заповідний фонд: проблеми та шляхи вирішення» висловлювалися також пропозиції оголошення Тарутинського степу національним природним парком¹²⁸.

Загальновійськовий (артилерійський) полігон № 237 «Тарутинський» діяв з 1945 року¹²⁹ до початку 2000-х рр. і охоплював 24534 га цілинних степових земель між селами Весела Долина, Пасічне, Старосілля, Миколаївка, Ламбровка і Бородіне Тарутинського району. Полігон як складова армійської структури був розформований за наказом командира військової частини № 15 від 29.02.2004 року¹³⁰.

Важливість території полігону для збереження степових екосистем була відома давно, але більша частина його земель після 2005 року пішла в оранку під посіви зернових і виноградників. Зберегти в статусі ПЗФ вдалося тільки 20 %. Однак навіть із цією площею заказник «Тарутинський степ» став другою найбільшою степовою територією ПЗФ України, поступаючись за розмірами лише біосферному заповіднику «Асканія-Нова».

Полігон перебував у розпорядженні Одеського військового округу ЗС СРСР. На початку 1990-х років замість округу було створено Південне оперативне командування зі штабом в Одесі. Попри наявне рішення про закриття полігону, Міноборони України займає позицію, що цей підрозділ успадкував усі майнові права ОдВО. Але оскільки передача прав на землю не була оформлена і саме Південне оперативне командування не витребувало (і не отримувало) ділянку у своє користування, а землі полігону належать державі, то належним їх розпорядником є місцевий орган державної влади, тобто райдержадміністрація. На цій підставі в 2005 році Тарутинська РДА

¹²⁷ Русев І. Т., Закусило В. Н., Радьков Д. В. Мелкие млекопитающие целинных степных и антропогенных ценозов территории Тарутинского полигона. *Экосистемы, их оптимизация и охрана*. 2012. Вып. 6. С. 191–207. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Chem_Biol/Eoo/2012_25/E6_19.pdf

¹²⁸ URL: http://komekolog.rada.gov.ua/komekolog/control/uk/publish/article?art_id=52060&cat_id=48830

¹²⁹ Постанова Ради народних комісарів УРСР від 18.12.1945 року № 20021063 «Про відведення 20000 га земель на території Бородинського, Тарутинського і Саратовського районів Ізмаїльської області для організації окружного артполігону Одеського військового округу». URL: <https://www.facebook.com/rusevivan/posts/622747091244720>

¹³⁰ URL: <http://izvestiya.odessa.ua/uk/2013/07/20/zemlya-tarutynskogo-poligonu-zalyshytsya-derzhavnoyu>

оголосила всю територію колишнього полігону землями запасу у віданні Веселодолинської сільської ради (розпорядження «Про використання земель Тарутинського загальновійськового полігону» № 10100/А-2005 та «Про внесення змін до деяких розпоряджень голови райдержадміністрації щодо врегулювання земельних відносин з військовими формуваннями» № 368/А-2005). Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.07.2006 року № 390-р «Про передачу майнових комплексів військових містечок» військове майно військового містечка № 10 на території Веселодолинської сільської ради Тарутинського району було передано у власність територіальних громад району¹³¹. Після чого на правах оренди територія була надана двадцяти суб'єктам підприємництва для товарного сільськогосподарського виробництва. Це підтверджено даними Державного земельного кадастру¹³². Частина пізніше і увійшла до складу заказника «Тарутинський степ».

На початку жовтня 2016 року на території заказника почалося розорювання. Його здійснювало ПП «Шанс 2016» на підставі договору (№ 5-2016 від 13 липня 2016 р.), укладеного з Білгород-Дністровською квартирно-експлуатаційною частиною Міноборони. За договором під оранку передається 1039 га, до середини жовтня через них встигли розорати 150 га. В ефірі на «Громадському радіо», 28.10.2016 року, директор підприємства Геннадій Павлов заявив, що всі документи оформляв тільки з військовими і не має наміру відмовлятися від оранки, оскільки вклав великі кошти в десятирічну оренду¹³³. З тексту договору № 5-2016 від 13.07.2016 року відомо, що ділянка надається ПП «Шанс» з метою «залучення додаткових джерел фінансування для підтримання на належному рівні бойової та мобілізаційної готовності і життєдіяльності Збройних сил України». У договорі зазначено «*Сторона 1 дозволяє Стороні 2 вирощувати сільськогосподарські культури на земельних ділянках Сторони 1 загальною площею 1039 га із земель Тарутинського загальновійськового полігону...*». Таким чином, йдеться про те, що надаються землі, які, на думку військових, є землями полігону. Міноборони уклало незаконні договори з метою отримання прибутку, і це навіть не приховувалося¹³⁴. Не соромилося Міноборони і прямо називати створення заказника незаконним¹³⁵.

21 жовтня 2016 року Тарутинська районна рада звернулася до прем'єр-міністра України, міністра екології та природних ресурсів України, міністра

¹³¹ URL: <http://chornomorka.com/archive/a-2173.html>

¹³² URL: <http://izvestiya.odessa.ua/uk/2013/07/20/zemlya-tarutynskogo-poligonu-zalyshytsyaderzhavnoyu>

¹³³ URL: <https://goo.gl/btAMST>

¹³⁴ URL: <https://goo.gl/SGk3XP>

¹³⁵ URL: <https://goo.gl/u9UGZj>

оборони України, голови Одеської обласної державної адміністрації та голови Одеської обласної ради (рішення РДА рішення Тарутинської районної ради 21 жовтня 2016 р. № 169-VII)¹³⁶ з проханням зупинити оранку заказника.

Порушення, що відбулось у Тарутинському степу, можна обчислити у відповідній сумі збитків. Експерти Одеського університету нарахували за ці порушення суму збитків, що становлять 60 млн грн¹³⁷. Експерти ЕПЛ і WWF оцінили збитки, нанесені заказнику, в 12 млрд грн¹³⁸. Збитки, нанесені території заказника оранкою та іншими польовими роботами, тягнуть відповідальність згідно зі ст. 52 Кримінального Кодексу України. Збитки, нанесені державі зазначеними діями, обчислюються відповідно до:

1. Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 541 «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд» (Додаток 10. Такса для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд внаслідок самовільного використання земель, зняття ґрунтового покриття, забруднення та засмічення їх територій). Орієнтовна сума збитків для розораної ділянки 56 000 000 грн.
2. Щодо внесення гербіцидів: забруднення земель хімічними речовинами, засмічення промисловими, побутовими та іншими відходами нараховується за Методикою визначення розмірів шкоди, зумовленої забрудненням і засміченням земельних ресурсів через порушення природоохоронного законодавства.
3. Постанови Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2012 р. № 1030 «Про розмір компенсації за незаконне добування, знищення або пошкодження видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, а також за знищення чи погіршення середовища їх перебування (зростання)». Тільки якщо взяти один вид, що рівномірно поширений по всьому заказнику «Тарутинський степ», ковила Лессінга, яка утворює угруповання середньою щільністю 16 особин на квадратний метр, збитки за знищення якої, згідно з такою, становлять 62 грн, то для розораної ділянки сума лише по цьому, одному з 40 видів, становитиме — $62 \times 16 \times 10\,000 \times 1300 = 12\,896\,000\,000$ грн.

Міністерство оборони не погодилося з втратою прав на землі колишнього полігону. Військова прокуратура Білгород-Дністровського гарнізону Південного регіону України протягом усіх попередніх років (починаючи з 2007 року) вимагала скасування цих рішень Тарутинської РДА та по-

¹³⁶ URL: <https://goo.gl/fCenYx>

¹³⁷ URL: <https://goo.gl/6R6MjH>

¹³⁸ URL: <http://usionline.com/2016/11/09/ushherb-ot-raspashki-tarutinskoj-stepi-otsenili-v-milliardy-griven-foto/>

вернення землі у відання Міноборони. Суди різних інстанцій кілька разів приймали рішення на підтримку цієї позиції, але Тарутинській РДА довгий час вдавалося продовжувати судовий процес. Виконання перших судових рішень почалося тільки в 2015 році.

Рішення Тарутинської районної ради «Про погодження оголошення місцевого ландшафтного заказника «Тарутинський степ» у Тарутинському районі Одеської області» від 16.09.2011 року № 183-VI¹³⁹ було скасовано на підставі постанови Одеського окружного адміністративного суду від 24.09.2012 року (справа № 1570/2891/2012)¹⁴⁰. З рішення суду зрозуміла позиція, якою керується суддя: заказник оголошений незаконно. Основним аргументом, на який посилаються військові, є твердження, що при схваленні рішення про припинення права користування земельною ділянкою райдержадміністрація не отримала згоду Міністерства оборони. 14.06.2012 року постановою Одеського апеляційного адміністративного суду розпорядження Тарутинської райдержадміністрації № 10100/А-2005 та № 368/А-2005 були визнані протиправними і скасовані. Тарутинська районна рада активно намагалась отримати підтримку на державному рівні, звертаючись до Генеральної прокуратури¹⁴¹ та інших вищих органів державної влади.

Згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень, ухвалою судді господарського суду Одеської області Літвінової С. В. від 02.11.2016 року у справі № 916/2905/15 за позовом Тарутинської районної державної адміністрації Одеської області до Білгород-Дністровської квартирно-експлуатаційної частини району та до приватного підприємства «Шанс-2016» про визнання недійсним договору позовна заява повернута без розгляду (реєстраційний номер рішення в реєстрі — 62402838). Крім цього, ухвалою судді господарського Одеської області Бездоля Д. О. від 24.10.2016 року у справі № 916/2831/16 за позовом Тарутинської районної державної адміністрації Одеської області до Білгород-Дністровської квартирно-експлуатаційної частини району та до приватного підприємства «Шанс-2016» про визнання недійсним договору позовна заява повернута без розгляду (реєстраційний номер рішення в реєстрі — 62195175)¹⁴².

¹³⁹ URL: <https://goo.gl/4u2Lqt>

¹⁴⁰ URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24210374>; URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24955960>; URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26124429>

¹⁴¹ Звернення депутатів Тарутинської районної ради шостого скликання до Генерального прокурора України / Рішення Тарутинської районної ради 28.05.2013 р. № 484-VI. URL: <https://goo.gl/kvTХy2>

¹⁴² Лист Білгород-Дністровської місцевої прокуратури від 09.12.2016 № (16-92) 12386 вих-16 до заступника голови НЕЦУ Василюка О. В.

Більш цікавим є інше. З повідомлення Прокуратури Білгород-Дністровського району відомо, що постановою Одеського окружного адміністративного суду від 12.06.2013 року у справі № 1570/7450/2012 визнано незаконним та скасовано розпорядження голови Тарутинської районної державної адміністрації Одеської області від 18.07.2012 № 486/А-2012 «Про облік та тимчасове використання земель колишнього загальновійськового полігону на території Веселодолинської сільської ради» та від 04.01.2013 № 18/А-2013 «Про внесення змін до розпорядження голови райдержадміністрації від 18.07.2012 № 486/А-2012» та зобов'язано Тарутинську районну державну адміністрацію «повернути» «незаконно вилучену земельну ділянку» загальною площею 23253,17 га до належного користувача Міністерства оборони України¹⁴³. Незважаючи на прийняті або не прийняті судами рішення, всі зазначені в Публічній кадастровій карті ділянки в межах колишнього полігону вказані як «Державна власність. Призначено для товарного сільськогосподарського виробництва».

Починаючи з кінця жовтня громадські організації розгорнули кампанію протистояння оранці¹⁴⁴. Велика кількість українських організацій¹⁴⁵, європейські осередки WWF¹⁴⁶, організації-члени European Dry Grassland Group та інші звернулись до Генеральної прокуратури України та Президента України з проханням зупинити знищення заказника. На підтримку захисників заказника виступили також загальнодержавні¹⁴⁷ та місцеві ЗМІ Одещини¹⁴⁸. Додатковим моментом стало виявлення великої кількості нерозірваних боєприпасів на території заказника¹⁴⁹.

11 листопада 2016 року в Мінприроди України відбулась робоча нарада щодо проблеми Тарутинського степу¹⁵⁰. Нараду проводив заступник міністра екології В. М. Вакараш. У нараді взяли участь представники

¹⁴³ Лист Білгород-Дністровської місцевої прокуратури від 12.12.2016 №(16-92) 12385 вих-16 до В. А. Тимошенко та В. В. Тимошенкої. URL: <http://dumskaya.net/news/wwf-minoborony-ukrainy-uzhe-unichtozhilo-polovin-064728/>; URL: <https://www.youtube.com/watch?v=zqCQpiHtzLo&feature=youtu.be>

¹⁴⁴ URL: <http://dumskaya.net/news/wwf-minoborony-ukrainy-uzhe-unichtozhilo-polovin-064728/>

¹⁴⁵ URL: <http://necu.org.ua/zayava-tarutynskiy-step/>

¹⁴⁶ URL: <https://goo.gl/gxQP1V>

¹⁴⁷ URL: <https://goo.gl/4u5BdT>; <http://www.radiosvoboda.org/a/28092346.html>

¹⁴⁸ URL: <https://goo.gl/Zth8aZ>

¹⁴⁹ URL: <http://dumskaya.net/news/odesskaya-oblast-v-derevne-muzee-nashli-tri-sotn/>

¹⁵⁰ URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qfeFyTTBUcg&feature=youtu.be>; URL: <https://goo.gl/vJrALp>. Протокол наради про забезпечення дотримання природоохоронного законодавства в межах ландшафтного заказника місцевого значення «Тарутинський степ» від 11.11.2016.

Мінприроди, Міноборони, Одеської облдержадміністрації, Державної екологічної інспекції, Держгеокадастру, МБО «Екологія–Право–Людина», WWF, Національного екологічного центру України, Центру регіональних досліджень, Одеського університету й Інститут ботаніки імені М. Г. Холодного та інших установ та організацій.

Представники Міноборони повідомили про плани відновлення роботи Тарутинського військового полігону для підготовки підрозділів військово-морських сил, і що вони керуються рішенням облради 1946 року. Також вони наголосили на тому, що Міністр оборони не приймав рішення про відведення земель під заказник, полігон не скасовано, було ліквідовано лише військову частину. Із землекористувачами підписано договір спільного використання. Договори про прийом-передачу земель заказника з Міноборони не уклалися в законному порядку, не реєструвались.

Також було озвучено пропозиції щодо введення екологічних стандартів у військову діяльність, та зазначено про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна–НАТО на 2016 рік, відповідно до якої з огляду на довгострокову ціль приєднання до загальноєвропейської системи безпеки, основу якої становить НАТО, Україна поглиблюватиме співробітництво з Північноатлантичним альянсом з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації, за такими напрямками: взаємодія у сферах енергетичної безпеки, науки і технологій та захисту навколишнього природного середовища.

Головні пункти до протоколу наради: вжиття невідкладних заходів щодо припинення незаконних дій та зупинення розорювання заказника. Доручення одеській екоінспекції обстежити територію заказника, скласти акти, створити робочу групу, приступити до перевірки та зупинення робіт, підрахувати збитки, нанесені у зв'язку з незаконним використанням земельної ділянки.

Окремим питанням є судова справа, ініційована ЕПЛ.

12 грудня 2016 року суддя Одеського господарського суду Бездоля Ю. С. у справі № 916/3073/16 за позовом Міжнародної благодійної організації «Екологія–Право–Людина» до ПП «Шанс-2016», який здійснив розорювання особливо цінних земель природно-заповідного фонду, задовільнила клопотання про забезпечення позову. Суд виніс ухвалу, у якій зазначив: «З метою попередження знищення унікального ландшафтного заказника прийняти клопотання про забезпечення позову, шляхом заборони ПП “Шанс-2016”, чи будь-яким іншим особам, розорювати землі заказника, проводити будь-які інші земельні роботи»¹⁵¹. Обґрунтування,

¹⁵¹ URL: <http://www.epl.org.ua/events/2874-rozoriuvaty-zakaznyk-tarutynskyi-step-zaboroneno>

яке базується на рішеннях судів ВАСУ, ВСУ, ВГСУ, дає свої результати. А саме, ч. 4 ст. 7 Закону України «Про природно-заповідний фонд» діє, а це означає, що межі територій та об'єктів природно-заповідного фонду встановлюються в натурі відповідно до законодавства. До встановлення меж територій та об'єктів природно-заповідного фонду в натурі їхні межі визначаються відповідно до проєктів створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Рішення суду знайшло певний резонанс в місцевих ЗМІ Одещини¹⁵².

Після судового рішення позиція місцевої прокуратури суттєво змінилась. В. о. військового прокурора Південного регіону України П. Візнюк повідомив 16.12.2016 року, що Білгород-Дністровською квартирно-експлуатаційною частиною на землях колишнього військового полігону «Тарутинський» ведеться господарська діяльність унаслідок укладення договорів з комерційними суб'єктами господарювання, предметом яких є вирощування сільськогосподарських культур на землях зазначеного полігону. Зокрема, 13.07.2016 року та 27.07.2016 року Білгород-Дністровською КЕЧ району з приватним підприємством «Шанс-2016» та фізичною особою — підприємцем Михайленком О. В. укладено договори про вирощування сільськогосподарських культур на земельних ділянках полігону загальною площею 1039 га та 900 га відповідно. Зазначені договори укладені в порушення вимог Земельного кодексу України, Закону України «Про використання земель оборони» та наказу Міністра оборони України від 22.12.1997 № 483. Водночас Білгород-Дністровською КЕЧ району направлено листи приватному підприємству «Шанс-2016» та фізичній особі — підприємцю Михайленку О. В. про призупинення проведення сільськогосподарських робіт на земельних ділянках військового полігону. З огляду на це військовою прокуратурою Південного регіону України направлено лист міністру оборони України щодо вжиття заходів, спрямованих на захист інтересів держави у сфері земельних відносин та узгодження договорів про вирощування сільськогосподарських культур на землях оборони з вимогами земельного законодавства, або їх розірвання чи визнання недійсними в судовому порядку¹⁵³.

19 грудня суд підтримав попереднє рішення. Натомість позиція органів прокуратури виявилась на боці Міноборони.

Захист заказника «Тарутинський степ» від знищення фермерами і підрозділами Міністерства оборони України в останні місяці 2016 року об'єднав

¹⁵² URL: <https://www.youtube.com/embed/Sxkfh3JHLAw?feature=oembed>; URL: <http://7kanal.com.ua/2016/12/tarutinskuyu-step-zapretili-raspahivat-video/>

¹⁵³ Лист в.о. військового прокурора Південного регіону України, П. Візнюка № 5408 від 16.12.2016 року до народного депутата України О. Бригинця.

десятки українських та міжнародних екологічних організацій, волонтерів і активістів. Стрімкий розвиток ситуації в лічені тижні зробив «Тарутинський степ» найбільшим природоохоронним скандалом року, кількість публікацій про який за три місяці перевищила кількість публікацій про всі інші заповідні території України, що вийшли у 2016 році, разом узяті. Увага міжнародних організацій, Секретаріату Бернської конвенції, створення міжміністерської робочої групи з цього питання, зустрічі міністра оборони Степана Полторака з представниками кампанії та успішний розвиток судових процесів на захист заказника — все це зробило кампанію унікальною в історії заповідної справи України. Варто також відзначити неймовірну свідомість журналістів, які в непрості дні війни об'єктивно висвітлюють хроніки боротьби за заказник, в яких природоохоронці категорично виступили проти дій Міністерства оборони. Не менш важливо віддати належне і суддям, які приймають рішення на користь публічного права всіх українців на збереження довкілля, а не економічних інтересів підрозділів Міноборони.

Позовні вимоги МБО «Екологія–Право–Людина» й інших позивачів у суді були:

- визнати нікчемними та скасувати договори, укладені між підрозділами Міністерства оборони в Одеській області та фермерами;
- відновити природний стан пошкодженої ділянки коштом порушника.

Позовні вимоги ЕПЛ підтримані суддями господарської і апеляційної інстанцій. 11 квітня 2017 року Господарський суд Одеської області виніс рішення, яким договір між ПП «Шанс-2016» і Білгород-Дністровською КЕЧ був визнаний незаконним і скасований¹⁵⁴. 19 травня 2017 року на доручення робочої групи Держекоінспекція в Одеській області обстежила пошкоджену оранкою територію Тарутинського степу і оцінила збитки в 30 974 540 114,7 грн (еквівалент — 1 млрд євро)¹⁵⁵. Отримана сума збитків стала абсолютним рекордом в історії Держекоінспекції¹⁵⁶.

21 червня 2017 року відбулась зустріч міністрів екології О. Семерака та оборони С. Полторака, в результаті чого досягнуто домовленість про спільні дії з підвищення статусу Тарутинського степу. Остаточним варіантом стало створення заказника загальнодержавного значення площею 6000 га (існуючий заказник — 5200 га та розміщені неподалік полігону

¹⁵⁴ URL: <http://dumskaya.net/news/sud-priznal-nezakonnym-dogovor-o-raspashkezarov-070960/>

¹⁵⁵ Лист Державної екологічної інспекції в Одеській області до Прокуратури Одеської області №1732/12 від 13.06.2017 року

¹⁵⁶ URL: <http://epl.org.ua/announces/7589/>

степові урочища, запропоновані Тарутинською РДА в рамках клопотання про створення НПП «Перлини Бессарабії»¹⁵⁷).

Висновки

Природно-заповідний фонд завжди був вразливим до зовнішніх впливів через постійний брак фінансування, складну ситуацію із матеріально-технічною базою та незавжди достатню кількість складу державної охорони. Від впливу воєнних дій не тільки постраждала територія ПЗФ, а й стала небезпечною сама робота адміністрації, зокрема і ведення наукових досліджень. Після завершення війни постане потужний виклик відновити ці природні надбання, але справжнє відновлення настане лише через довгі десятки і сотні років, оскільки велика частина об'єктів досі не зазнавала жодного втручання людини, тому повернення цілиного стану буде неможливо досягти у короткостроковий період.

Окремим питанням залишається вплив військових тренувань на підконтрольній частині України. Розуміючи всю критичну важливість наращування та підтримання військової потужності нашої держави, ми все ж наполягаємо на тому, що неправильним є однією рукою захищати свою землю, а іншою — руйнувати її. Після завершення війни потрібно буде повернутися додому, і добре буде, якщо природна частинка дому залишиться захищеною та неушкодженою для нащадків. Саме тому як ніколи актуальною буде спільна робота Міноборони та Мінприроди над заповіданням особливо цінних природних ділянок тих полігонів, які не використовуються та не мають стратегічного військового значення.

---

¹⁵⁷ URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=1927679737507455&id=100007963411315

2. ПОЖЕЖІ НА ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЯХ

За результатами нашого попереднього дослідження матеріалів ДЗЗ, що стосувалися впливу військових дій на збільшення кількості загорянь на природну рослинність, було встановлено, що лише протягом періоду 1.06.–30.09.2014 на окупованій території було зафіксовано 2901 випадків загоряння рослинності. Загалом чисельні показники кількості зафіксованих засобами ДЗЗ пожеж в 14,1 раза перевищували показники 2013 року (208 випадків загорянь), в 5,2 та 5,9 раза — показники 2012 та 2011 років (відповідно — 566 і 501 випадків загорянь), в 2,4 раза — показники 2010 року. І хоча в 2014 році спостерігалася більша щільність загорянь в межах окупованої території, а не поза нею, загальні тенденції щодо динаміки кількості пожеж лишалися подібними, що ми схильні пов'язувати із традиційним для цієї території спалюванням рослинних решток на полях після збору врожаю.

Головною ж причиною збільшення кількості зафіксованих засобами ДЗЗ загорянь є їх вільне поширення територією і тривалість у часі, що засвідчує відсутність протипожежних заходів на окупованій території та заходів боротьби з ними. Протягом періоду 1.06.–30.09.2014 вогнем пошкоджено 18 % від площі лісів у межах зони АТО (12,19 % від загальної площі згарищ); 23,19 % від площі степів у межах зони АТО (38,29 % від усієї площі згарищ)¹⁵⁸. Проте проведені раніше дослідження лише показують вагомість фактора військових дій у збільшенні пірогенного впливу на степові екосистеми.

Відсутність дієвих механізмів контролю за степовими пожежами, стихійні самовільні підпали рослинності та відсутність моніторингу стану територій ПЗФ (в Україні спеціальні адміністрації наявні лише у найбільших 100 природоохоронних територіях з наявних 8300), роблять степові пожежі фактором непередбачуваного впливу на стан збереження степових екосистем в об'єктах ПЗФ. У минулому пірогенний фактор був

---

¹⁵⁸ Vasyliuk O., Nekrasova O., Shyriaieva D., Kolomytsev G. A review of major impact factors of hostilities influencing biodiversity in the eastern Ukraine (modeled on selected animal species). *Vestnik zoologii*, 49(2). 2015. P. 145–158.

одним з основних чинників формування відкритих трав'янистих екосистем¹⁵⁹. Сьогодні здебільшого він стає причиною їхньої деградації. З одного боку, регулярні загоряння призводять до поступової пірогенної демутації степових біотопів: втрати біорізноманіття, появи більш стійких адвентивних видів, втрати органічної речовини ґрунту¹⁶⁰. З іншого боку, внаслідок недостатнього випасу і викликаного цим накопичення дернини, нечасті пожежі стають причиною більш масштабного скорочення чисельності видів на ділянці¹⁶¹. Менеджмент контрольованого випалювання, що сприяв би підтриманню сталих угруповань, і який дієво запроваджено в інших країнах¹⁶², в Україні наразі відсутній.

Дослідження охопило степові пожежі в усіх об'єктах ПЗФ Донецької і Луганської областей, ми ставимо завдання виявити частоту загорянь таких ПЗФ та дати оцінку тому, для якої частини ПЗФ вказаних областей пірогенний фактор є актуальним чинником впливу на біорізноманіття. До цього часу актуальна інформація про вплив пірогенного фактора на степи сходу України відома лише з публікацій працівників Луганського природного заповідника¹⁶³ і Українського степового природного заповідника¹⁶⁴ щодо пожеж на їхніх територіях. Наше дослідження, проведене спільно з Григорієм Коломицевим, може стати основою для планування комплексного дослідження наслідків пірогенного впливу на ПЗФ східних

¹⁵⁹ Тишков А. А. Огонь и проблемы биоразнообразия: тематический обзор. *Природа России*. URL: <http://www.biodat.ru>

¹⁶⁰ Vasyliuk O., Nekrasova O., Shyriaieva D., Kolomytsev G. A review of major impact factors of hostilities influencing biodiversity in the eastern Ukraine (modeled on selected animal species). *Vestnik zoologii*, 49(2). 2015. P. 145–158.

¹⁶¹ Тишков А. А. Огонь и проблемы биоразнообразия: тематический обзор. *Природа России*. URL: <http://www.biodat.ru>

¹⁶² Анилова Л. В. Постпірогенна трансформація почв степної зони Оренбургського Предуралья. *Степи Северної Євразії: матеріали VI Міжнародного симпозиума*, 2012. С. 47–49.

¹⁶³ Боровик Л. Последствия военного конфликта для Луганского природного заповедника. *Степной бюллетень*. № 42. Осень 2014. С. 35; Боровик Л. П. Постпірогенна динаміка рослинних спільнот Стрельцовської степі: збірка тез доповідей міжнародної конференції V ботанічні читання пам'яті Й. К. Пачоського. Херсон: Айлант, 2009. С. 101; Боровик Л. П. Влияние пиrogenного фактора на популяции дерновинных злаков: матеріали науково-практичної конференції «Збереження біорізноманітності на південному сході України». Донецьк, 2004. С. 17.

¹⁶⁴ Тимошенко В. А., Тимошенко В. В. Пожары в Хомутовской степи. *Степной бюллетень*. № 23–24. Осень–зима 2007. С. 27–32; Лиманский С. В. Заповедник «Меловая флора» перед угрозой пожара. *Степной бюллетень*. № 32. Лето 2011. С. 58–61; Лиманский С. В. Военные действия на территории заповедника «Меловая флора». *Степной бюллетень*. № 42. Осень 2014. С. 34.

областей в Україні а також визначити території, що найбільше потребують уваги та контролю за загоряннями.

Для підготовки цього дослідження були отримані відомості оперативної космозйомки Landsat 8 Global Fires I і матеріалів Дистанційного зондування землі (ДЗЗ) Terra MODIS¹⁶⁵. Зазначений масив геоданих включає інформацію про 55 000 загорянь, що були зафіксовані супутниками NASA в межах Донецької та Луганської областей протягом 2007–2016 років. Технологія генерації таких даних заснована на алгоритмі автоматичного детектування пожеж за допомогою «теплових» каналів супутникової зйомки MODIS — знімків, що надходять із супутників Terra і Aqua. В середньому періодичність поновлення даних становить 4 рази на добу: орбіти супутників побудовані таким чином, що кожен з них з'являється над однією і тією ж територією двічі на добу. Алгоритми виявлення пожеж в автоматичному режимі засновані на їх потужному випромінюванні в інфрачервоному спектрі. На основі цих даних здійснюється RGB синтез зображень з метою візуалізації оглядового покриття знімками за поточну добу. Інакше кажучи, супутники фіксують потужні загоряння, тривалі у часі. Незважаючи на можливість стрімкого поширення пожеж у степовому ландшафті, яке може не відбутись між прольотами супутників, інтенсивні пожежі, що швидко просуваються по місцевості, можливі лише за специфічних метеорологічних обставин і лише в місцях, де пожеж давно не було і степова рослинність встигла накопичити товстий шар повсті¹⁶⁶. Здебільшого ж пожежа триває відносно довгий проміжок часу і встигає бути зафіксованою засобами дистанційного зондування Землі (ДЗЗ).

В нашому дослідженні ми врахували лише пожежі, зафіксовані засобами ДЗЗ власне на територіях ПЗФ, і не екстраполювали виявлені загоряння неподалік заповідних територій, хоча й відомо, що більшість пожеж у степових ПЗФ початково виникає за їхніми межами (переважно на сільськогосподарських угіддях)¹⁶⁷. Тобто в реальності пожеж у степових ПЗФ було значно більше, проте різке збільшення похибки для такої екстраполяції примусило нас відмовитись від кількісних припущень.

Важливим завданням нашого дослідження було не просто відобразити точки джерел загоряння, а й виявити території, що горіли. Однак точкові дані, якими ми мали змогу оперувати, не можуть містити повної інфор-

¹⁶⁵ URL: <https://earthdata.nasa.gov/firms>

¹⁶⁶ Степные пожары: профилактика, тушение, правовые вопросы. Методические рекомендации для сотрудников особо охраняемых природных территорий / авт.-сост.: Г. В. Куксин, М. Л. Крейндин. Москва: Изд-во Центра охраны дикой природы, 2014. С. 8.

¹⁶⁷ Тимошенко В. А., Тимошенко В. В. Пожары в Хомутовской степи: причины, информация, последствия. *Степной бюллетень*, № 23–24. Осень–зима 2007. С. 27–32.

мації щодо погорілої внаслідок пожежі території. Тож ми скористались підрахунками площі пожеж за даними онлайн ресурсу, що за зрозумілою методикою обрахунку надає кількісну оцінку площам території, які вигорали за обраний період¹⁶⁸ та візуалізує пожежі у формі полігональних геоданих. Беручи до уваги площі пожеж, встановлені цим ресурсом, ми визначили орієнтовні радіуси поля загоряння, необхідного для утворення полігональних об'єктів такої площі. Враховуючи масові перекриття полігонів загоряння, ми підраховали середній радіус від джерела пожежі (1711,5 м), і надалі використали цю цифру для просторового аналізу погорілої території. Надалі, після генерування відповідного буферу навколо точок пожеж, ми відсікли з нього ділки водойм та населених пунктів, що очевидно не зайняті природною рослинністю і якими не поширювалось полум'я. Така просторова модель не дозволяє виділити межі ділянок, пошкоджених вогнем, однак добре ілюструє тенденції і сукупний пірогенний вплив на території ПЗФ.

У Донецькій області створено 124 об'єкти ПЗФ, з них 73 повністю або частково включають степові екосистеми. 54 об'єкти, з яких 45 є степовими, потрапили у зону АТО. В цілому більшість степових ділянок, включених до ПЗФ Донецької області знаходяться на окупованій території (далі — зона АТО). Упродовж 10 років на території Донеччини зафіксовано загоряння 40 об'єктів ПЗФ, з яких 22 знаходяться в зоні АТО. Серед таких об'єктів, що були уражені пожежами і знаходяться в зоні бойових дій, — 20 є степовими, тобто майже всі уражені вогнем ПЗФ зони АТО на Донеччині є степовими екосистемами. З тих 18 уражених вогнем ПЗФ, що знаходяться за межами зони АТО, 10 є степовими (з 29 наявних степових об'єктів за межами зони АТО).

У Луганській області створено 183 об'єкти ПЗФ, з яких 108 повністю або частково включають степові екосистеми. 81 з них знаходяться в зоні АТО, з яких 51 є степовими. В цілому половина всіх степових об'єктів ПЗФ Луганщини знаходяться в зоні АТО. Сумарно, степові ПЗФ становлять 61% всіх ПЗФ в зоні бойових дій. Упродовж 10 років зфіксовані загоряння на території 66 ПЗФ Луганщини, з яких 27 знаходяться в зоні АТО. Серед таких об'єктів, що були уражені пожежами і знаходяться в зоні АТО, — 24 є степовими, тобто майже всі уражені вогнем ПЗФ зони АТО на Луганщині є степовими екосистемами. З тих 39 уражених вогнем об'єктів ПЗФ, що знаходяться за межами зони АТО, 31 є степовими (з 57 наявних степових за межами ОРДЛО).

Просторовий аналіз і оцінка пожеж, які відбулися в межах степів Східної України показує масовий характер пірогенного впливу: тільки упродовж

¹⁶⁸ URL: www.fires.kosmoznimky.ru

останніх 2-х років горіло значно більше 50 % території степів досліджуваної території. Низка територій, горіли упродовж одного року двічі і частіше. За весь період, охоплений у дослідженні, на переважній території степів сталися пожежі, лишилися тільки «острівці» степових територій, в межах яких не було зафіксовано масштабних загорянь. Усю повноту пірогенного впливу на степові території ще потрібно детально проаналізувати, визначивши просторові правила виникнення пожеж. Але вже зараз можна визначити ті території, яким ймовірно вдалось уникнути впливу пожеж. Ці території можуть стати об'єктами вивчення та зберігати види, нестійкі для впливу пірогенного фактору. Такі ділянки можуть стати модельними при порівнянні та проведенні польових досліджень пірогенного впливу.

Висновки

Після завершення війни на сході України, аналогічно до природно-заповідного фонду, треба обов'язково дослідити масштаби впливу пожеж за весь період на всій території бойових дій. Потрібно розрахувати повний обсяг пошкодження та оцінити збитки, нанесені державі. Трав'яниста рослинність, спалена у степах, дуже легко може відновитися сама, але згорілі ліси відновити на так просто, оскільки більшість їх сформована на пісках, де рослинам закріпитися не так просто. Для відновлення такого рослинного покриву, пошкодженого вогнем, необхідно розробити цілу програму. При цьому в жодному разі не допустити посадки лісу на територіях, де раніше був природний цілинний степ.

3. РЕГУЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ДОВКІЛЛЯ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Шкода, заподіяна довкіллю, — це невидима сторона кожного збройного конфлікту. Але це не означає, що вона менш важлива, ніж шкода людям та їхньому матеріальному середовищу. Довкілля страждає і мовчить, а значить, за нього повинні говорити люди.

ООН

У червні 2019 року Комісія міжнародного права ООН розробила проєкт 28 юридичних принципів, спрямованих на посилення захисту довкілля до, під час та після збройних конфліктів¹⁶⁹. КМП почала працювати із темою «Захист довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами» ще у 2011 році. За цей час вона вже ухвалювала такі принципи, тому лише вісім із них є новими. Принципи покривають різноманітні проблеми, від переселення людей до розграбування природних ресурсів, але не накладають жодної відповідальності за збитки довкіллю на недержавні збройні групи. Вони також говорять, що збитки довкіллю повинні бути компенсовані, якщо він викликаний міжнародним протиправним діянням у зв'язку зі збройним конфліктом. Щоправда, узгодження термінів «довкілля» та «природне довкілля» було вирішено обговорити вже в другому читання проєкту принципів.

Текст проєкту принципів складається з 5 частин:

1. вступ;
2. принципи загального застосування;
3. принципи, застосовні під час збройних конфліктів;
4. принципи, застосовні в ситуаціях окупації;
5. принципи, застосовні після збройних конфліктів.

---

¹⁶⁹ URL: <http://epl.org.ua/environment/oon-vyznachyla-28-pryntsypiv-dlya-zmenschennya-vplyvu-vijny-na-dovkillya/>

Наводимо переклад повного тексту проекту принципів. Повний оригінальний текст проекту принципів доступний на офіційному веб-сайті ООН¹⁷⁰.

ЧАСТИНА I. ВСТУП

Проект принципу 1. Сфера застосування

Цей проект принципів застосовний для захисту довкілля до, під час та після збройних конфліктів.

Проект принципу 2. Мета

Цей проект принципів має на меті посилення захисту довкілля від збройних конфліктів, включаючи превентивні заходи для мінімізації шкоди довкіллю від збройних конфліктів та заходи із відновлення.

ЧАСТИНА II. ПРИНЦИПИ ЗАГАЛЬНОГО ЗАСТОСУВАННЯ

Проект принципу 3. Заходи з посилення захисту довкілля

1. Держави відповідно до своїх зобов'язань міжнародного права вживають ефективних законодавчих, адміністративних, судових та інших заходів для посилення захисту довкілля від збройного конфлікту.

2. На додачу, держави вживають подальших заходів у відповідних випадках для посилення захисту довкілля від збройного конфлікту.

Проект принципу 4. Визначення природоохоронних зон

Держави визначають шляхом договорів або іншим чином території найвищої природної та культурної цінності як природоохоронні зони.

Проект принципу 5. Захист довкілля корінного населення

1. Держави вживають відповідних заходів у разі збройного конфлікту для захисту довкілля тих територій, які населяють корінні жителі.

2. Після збройного конфлікту, який негативно вплинув на довкілля тих територій, які населяють корінні жителі. Держави проводять ефективні консультації та співпрацюють з корінними жителями через відповідні процедури та їхні представницькі установи, зокрема, з метою вжиття відновлювальних заходів.

Проект принципу 6. Угоди про присутність військових сил, пов'язаних зі збройним конфліктом

Держави та міжнародні організації включають за відповідних умов положення про охорону довкілля у договори, що стосуються присутності військових сил, пов'язаних зі збройним конфліктом. Такі положення мо-

¹⁷⁰ URL: <https://legal.un.org/docs/?symbol=A/CN.4/L.937>

жуть включати попереджувальні заходи, оцінку впливу, відновлювальні та очищувальні заходи.

Проект принципу 7. Миротворчі операції

Держави та міжнародні організації, що залучені до миротворчих операцій, пов'язаних зі збройним конфліктом, повинні брати до уваги вплив таких операцій на довкілля та вживати відповідних заходів для попередження, пом'якшення негативних наслідків та відновлення довкілля.

Проект принципу 8. Переміщення осіб

Держави, міжнародні організації та інші відповідні суб'єкти вживають відповідних заходів для запобігання та пом'якшення деградації довкілля в регіонах, де відбувається переміщення осіб через збройний конфлікт, одночасно надаючи допомогу таким особам та місцевим громадам.

Проект принципу 9. Відповідальність держави

1. Міжнародне протиправне діяння держави, яке належить до збройного конфлікту, що наносить шкоду довкіллю, тягне за собою міжнародну відповідальність цієї держави, яка зобов'язується повністю компенсувати таку шкоду, включаючи шкоду довкіллю самої держави.

2. Цей проект принципів не зачіпає норми про відповідальність держав за міжнародні протиправні дії.

Проект принципу 10. Застосування корпораціями принципу належної застережності

Держави вживають відповідних законодавчих та інших заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб корпорації та інші підприємства, застосовували належну застережність в охороні довкілля, зокрема і щодо здоров'я людини, працюючи під час або після збройного конфлікту. Такі заходи за відповідних умов включають ті, що мають на меті забезпечення добування чи придбання природних ресурсів в екологічно сталий спосіб.

Проект принципу 11. Корпоративна відповідальність

Держави вживають відповідних законодавчих та інших заходів, спрямованих на забезпечення того, щоб корпорації та інші підприємства, могли бути притягненими до відповідальності за шкоду, заподіяну ними довкіллю, зокрема і щодо здоров'я людини, у регіоні збройного конфлікту або після його завершення. Такі заходи, у відповідних випадках, включають ті, що мають на меті забезпечити притягнення до відповідальності корпорацій та інших підприємств у тій мірі, в якій така шкода заподіяна їхніми дочірніми компаніями, які діють під їхнім фактичним контролем. З цією метою, у відповідних випадках, держави забезпечують адекватні та ефективні процедури та засоби захисту, зокрема для жертв такої шкоди.

ЧАСТИНА III. ПРИНЦИПИ, ЗАСТОСОВНІ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Проект принципу 12. Застереження Мартенса щодо охорони довкілля під час збройного конфлікту

У випадках, не охоплених міжнародними угодами, довкілля залишається під охороною та владою принципів міжнародного права, що впливає із встановленого звичаю, з принципів людяності та приписів суспільної моралі.

Проект принципу 13. Загальний захист природного довкілля під час збройного конфлікту

1. Природне довкілля поважається та захищається відповідно до застосовного національного законодавства та, зокрема, законодавства щодо збройного конфлікту.

2. Необхідно дбайливо захищати природне довкілля від масштабної, довгострокової та серйозної шкоди.

3. Жодна частина природного середовища не може бути атакованою, якщо тільки вона не стала об'єктом військового значення.

Проект принципу 14. Застосування законодавства щодо збройних конфліктів для охорони природного довкілля

Законодавство щодо збройних конфліктів, включаючи принципи та правила розрізнення, пропорційності, військової необхідності та запобіжності у нападах застосовні до довкілля з метою його охорони.

Проект принципу 15. Аспекти довкілля

Аспекти довкілля враховуються під час застосування принципів пропорційності та військової необхідності.

Проект принципу 16. Заборона ударів у відповідь

Напади на об'єкти природного довкілля шляхом ударів у відповідь заборонені.

Проект принципу 17. Природоохоронні зони

Територія, що має велике екологічне та культурне значення, визначена угодою як природоохоронна зона, повинна бути захищена від будь-якого нападу, якщо тільки вона не містить об'єкта військового значення.

Проект принципу 18. Заборона розкрадання

Розкрадання природних ресурсів заборонено.

Проект принципу 19. Методи модифікації довкілля

Відповідно до своїх міжнародних зобов'язань, держави не повинні брати участь у військових чи інших ворожих методах модифікації довкілля, що мають масштабний, довгостроковий або значний вплив як засоби знищення, пошкодження чи нанесення шкоди будь-якій іншій державі.

ЧАСТИНА IV. ПРИНЦИПИ, ЗАСТОСОВНІ У СИТУАЦІЇ ОКУПАЦІЇ

Проект принципу 20. Загальні зобов'язання окупаційної держави

1. Окупаційна держава повинна поважати та захищати довкілля окупованої території відповідно до застосовного міжнародного законодавства та брати до уваги довкіллі аспекти в управлінні такою територією.

2. Окупаційна держава здійснює відповідні заходи для попередження значного впливу на довкілля окупованої території, що може завдати шкоди здоров'ю та добробуту населення окупованої території.

3. Окупаційна держава поважає закон та установи окупованої території, що стосуються захисту довкілля, та може вносити зміни лише в межах, передбачених законодавством щодо збройних конфліктів.

Проект принципу 21. Стале використання природних ресурсів

У тій мірі, в якій окупаційній державі дозволено розпоряджатися та використовувати природні ресурси на окупованій території, в інтересах населення окупованої території та для інших законних цілей, передбачених законодавством щодо збройних конфліктів, вона це робить таким чином, щоб забезпечити їхнє стале використання та мінімізувати шкоду довкіллю.

Проект принципу 22. Забезпечення належної застережності

Окупаційна держава виявляє належну застережність для того, щоб діяльність на окупованій території не завдала значної шкоди природному середовищу у місцях за межами окупованої території.

ЧАСТИНА V. ПРИНЦИПИ, ЗАСТОСОВНІ ПІСЛЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Проект принципу 23. Мирні процеси

1. Сторони збройного конфлікту як частина мирного процесу, зокрема, де це доречно, у мирних угодах, вирішують питання відновлення довкілля, пошкодженого конфліктом.

2. Відповідні міжнародні організації, де це доречно, сприяють цьому.

Проект принципу 24. Обмін та надання доступу до інформації

1. Для сприяння відновлювальним заходам після збройного конфлікту держави та відповідні міжнародні організації діляться необхідною інформацією та надають доступ до неї відповідно до своїх зобов'язань, передбачених міжнародним законодавством.

2. Ніщо у проекті цього принципу не зобов'язує державу чи міжнародну організацію ділитися чи надавати доступ до інформації, життєво важливої для її національної оборони чи безпеки. Проте ця держава чи міжнародна організація добросовісно співпрацюють з метою надання якомога повнішої інформації за наявних обставин.

Проект принципу 26. Відшкодування та допомога

Коли за умови збройного конфлікту джерело екологічної шкоди неможливо ідентифікувати або відшкодування відсутнє, державам рекомендується вживати відповідних заходів, щоб шкода не залишалася непоправленою чи невідшкодованою. Може бути розглянуто створення спеціальних компенсаційних фондів або надання інших форм відшкодування чи допомоги.

Проект принципу 27. Залишки війни

1. Після збройного конфлікту сторони конфлікту намагаються вилучити чи прибрати нешкідливі токсичні та небезпечні залишки війни на території під їхньою юрисдикцією чи контролем, які ставлять під ризик або можуть заподіяти шкоду довкіллю. Такі заходи вживаються відповідно до діючих норм міжнародного права.

2. Сторони також намагаються домовитися між собою та, де це доречно, з іншими державами та міжнародними організаціями про технічну та матеріальну допомогу, включаючи, за відповідних обставин, здійснення спільних операцій з видалення або прибирання нешкідливих токсичних та небезпечних залишків війни.

3. Пункти 1 і 2 не зачіпають жодних прав чи обов'язків, перебачених міжнародним законодавством, щодо очищення, вилучення, знищення чи збереження мінних полів, замінованих територій, мін, мінних пасток, вибухових засобів та інших пристроїв.

Проект принципу 28. Залишки війни у морі

Держави та відповідні міжнародні організації співпрацюють задля того, щоб залишки війни у морі не становили небезпеки для довкілля.

Вищезазначені принципи враховують більше аспектів довкілля, ніж це було раніше. Зокрема, проекти принципів 12, 19 та 26 є зовсім новими. Проте деякі прогалини все одно залишилися.

Для прикладу, всупереч на те, що були пропозиції притягати до кримінальної відповідальності злочинних осіб, які призводять до руйнування довкілля, КМП ООН все ж ухилилася від питання про відповідальність недержавних збройних груп. Відхиленням було також питання відшкодування шкоди довкіллю недержавними збройними групами та їхніми лідерами. Ця проблема залишається актуальною, враховуючи сучасні тенденції із гібридними війнами та внутрішніми конфліктами. Також, всупереч на пропозицію розглянути вплив застосування конкретної зброї на довкілля, КМП вирішила, що створювати проект принципу про біологічну і хімічну зброю немає необхідності. Не було також обговорено

і вплив ядерної зброї¹⁷¹. Результати роботи КМП можна відслідкувати на офіційному веб-сайті ООН¹⁷².

Фінляндія

Фінські збройні сили беруть до уваги довкілля у всьому, що вони роблять. Вони мінімізують ризики та шкоду, заподіяну довкіллю під час виконання їхніх обов'язкових завдань (національна оборона, допомога іншим органам влади, міжнародне управління кризовими ситуаціями).

У Фінляндії організують навчання для військових з різноманітних екологічних питань і стежать за використанням набутих знань. Військові відновлюють території, на яких працюють, і якщо їхня діяльність завдає шкоди, вони прагнуть негайно її мінімізувати.

Фінське законодавство прописує екологічні дії. Військові ставлять собі цілі, які зафіксовані у планах дій, у їхніх планах охорони довкілля: безпека має бути відповідальною.

Захищаючи довкілля, військові беруть до уваги такі аспекти: управління шумом та вібрацією, захист ґрунту та ґрунтових вод, заповідна справа, управління енергетикою та впливом глобального потепління.

Екологічні заходи сил оборони Фінляндії роблять наголос на запобіганні, самоініціативі та постійному розвитку. Постійно готують звіти про екологічні умови на стрільбищах та зонах тренувань, проводять моніторинг можливих екологічних впливів на територіях ризику разом із іншими екологічними державними органами шляхом відбирання проб. Військові розвивають свою діяльність, проводячи високоякісні дослідження через національну та міжнародну співпрацю.

Збройні сили Фінляндії відповідально дбають про майбутнє, для цього вони планують до 2020 року зменшити споживання енергії у їхніх будівлях на 20 %, зменшити викиди парникових газів на 30 % проти 2010 року; а також використовувати найкращі екологічні практики на стрільбищах¹⁷³.

Австралія

Вже дуже давно Королівські військово-морські сили Австралії (КВМСА) визнають всю важливість правильного екологічного управління. Наприклад, КВМСА видають директиви про вимоги управління екологічними ризиками на своїй основній базі у Сіднейській бухті ще з 1920 року. На сьогодні це набуло підвищеної ваги та знайшло своє відображення у зауваженнях начальника ВМС при видачі вказівок командному складу щодо

¹⁷¹ URL: <https://ceobs.org/un-lawyers-approve-28-legal-principles-to-reduce-the-environmental-impact-of-war/>

¹⁷² URL: https://legal.un.org/ilc/guide/8_7.shtml

¹⁷³ URL: <https://puolustusvoimat.fi/en/dfd-and-the-environment>

дотримання екологічних норм. КВМСА мають навіть свою Екологічну стратегію на період 2016–2036¹⁷⁴.

ВМС використовують декілька важливих навчальних зон у морському парку Великий Бар'єрний риф. Сили оборони підтримують тісні зв'язки з адміністрацією парку, щоб забезпечити проведення навчань таким чином, щоб це відповідало планам управління парком та екологічній політиці військових. Нещодавна звітність також демонструє цінну роботу кораблів ВМС із виявлення та вилучення покинутих риболовних сіток у водах Австралії, які продовжували так званий «фантомний лов», шкодячи різним морським видам, що охороняються.

КВМСА запровадили сувору практику поводження з відходами по всьому флоту, зокрема не тільки щодо побутових відходів, а й відходів, що пов'язані із транспортуванням нафти, палива та маслянистих речовин, стічних вод, викидів у повітря. Військові надають перевагу уникненню надмірних скидів і з екологічних, і з тактичних причин, а також намагаються утилізувати відходи на берегових спорудах, коли це можливо. Якщо ж утримання відходів на борту не є можливим, всі судна ВМС, які обслуговуються, зокрема й експлуатовані підрядними організаціями, повинні відповідати стандартам, які застосовуються і до торгових, і до приватних суден. Це включає заборону скидання пластику у море та обмеження видалення інших потоків відходів залежно від відстані до берега. Особливо чутливими є морські райони на зразок Великого Бар'єрного рифу, регіони, близькі до Антарктиди, а також морські заповідні акваторії, які підлягають більш жорсткому контролю над скидами відходів, і ВМС відповідають цим вимогам.

Ознайомитися з діяльністю ВМС стосовно довкілля, зокрема щодо біобезпеки (транспортування на судах неаборигенних морських видів), збереження популяцій китів, що мігрують та збираються навколо узбережжя Австралії, можна ознайомитися докладніше на офіційному веб-сайті КВМСА¹⁷⁵.

Ізраїль

Командири Збройних сил Ізраїлю (ЗСІ) розробляють важливі ініціативи щодо захисту біорізноманіття своєї країни і завдяки потужним природоохоронним та освітнім проектам у такий спосіб служать своєму народу. ЗСІ контролюють понад 50 % оселищ рідкісних видів та екосистем, розташованих у зонах обмеженого доступу. Ці регіони включають лесові рівнини, піщані дюни та середземноморські листяні ліси.

¹⁷⁴ URL: <https://www.defence.gov.au/estatemangement/Governance/Policy/Environment/Policy/EnvironmentStrategy2016.PDF>

¹⁷⁵ URL: <https://www.navy.gov.au/environment>

Щороку командири ЗСІ подають свої екологічні ідеї на розгляд суддівської комісії старших офіцерів та екологічних експертів. Їх оцінюють за трьома критеріями: залучення командного складу, залучення солдатів, ефект для довкілля.

Такі ініціативи працюють з 2014 року, і за той перший рік військові проклали екостежки та туристичні маршрути, досліджували непридатні бункери вздовж кордонів для обліку рідкісних кажанів, встановлювали спеціальні екологічні коридори для тварин через єгипетський прикордонний паркан, охороняли популяції коротконогих орлів, лесові рівнини та здійснювали менеджмент інвазійних видів. У 2015 році військові зменшили світлове забруднення на базі г. Мерон, створювали штучні місця для гніздування з ящиків з-під боєприпасів, побудували «живий дах» на своїй радіостанції, спорудили спеціальні водні басейни для рябчиків, підтримували природні питні резервуари¹⁷⁶.

Висновки

Таким чином, прогресивна позиція ООН та її Комісія міжнародного права визначила юридичні принципи, які спрямовані на посилення захисту довкілля до, під час та після збройних конфліктів. Після ухвалення ці принципи зможуть бути закріплені у договірних актах та діяти у відповідних країнах.

Все більше і більше збройних сил різних країн запроваджують екологічні стандарти у своїй військовій діяльності, розробляють екологічні програми та ініціюють проекти з охорони довкілля. Розуміючи всю відповідальність за благополуччя країни, яку вони захищають, військові беруть на себе зобов'язання не тільки захищати суверенітет держави та її населення, а й піклуватися про природне довкілля рідного краю.

Україні варто наслідувати досвід розвинених країн, запроваджувати військові екологічні стандарти, та відновлювати ті території, на яких проводяться військові навчання та тренування, втілювати різноманітні проекти з покращення стану довкілля та збереження біорізноманіття.

¹⁷⁶ URL: <https://natureisrael.org/EPD/Army-for-the-Protection-of-Nature>

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A protected virgin steppe in Ukraine illegally plowed. URL: <https://wwf.panda.org/?283511/A-protected-virgin-steppe-in-Ukraine-illegally-plowed>
2. Analytical Guide to the Work of the International Law Commission. URL: https://legal.un.org/ilc/guide/8_7.shtml
3. Army for the Protection of Nature. URL: <https://natureisrael.org/EPD/Army-for-the-Protection-of-Nature>
4. Brown, L., Mcgrath, P., and Stokes, B., (1976). Twenty-two dimensions of the population problem, *Worldwatch Paper 5*, Washington DC: Worldwatch Institute.
5. Environmental Strategy 2016-2036. Australian Government, Department of Defence. URL: <https://www.defence.gov.au/estatemangement/Governance/Policy/Environment/Policy/EnvironmentStrategy2016.PDF>
6. Fire information for Resource Management System (FIRMS). URL: <https://earthdata.nasa.gov/earth-observation-data/near-real-time/firms>
7. Hartley, Lindsey. (16 February 2012). Treading Water: Climate Change, the Maldives, and De-territorialization. Stimson Centre. Retrieved 25 April 2012.
8. MC/INF/288 Discussion Note: Migration and the Environment. URL: https://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/about_iom/en/council/94/MC_INF_288.pdf
9. Navy and the environment. *Navy. Serving Australia with Pride*. URL: <https://www.navy.gov.au/environment>
10. Protection of the environment in relation to armed conflicts. URL: <https://legal.un.org/docs/?symbol=A/CN.4/L.937>
11. The Finnish Defence Forces and the environment. URL: <https://puolustusvoimat.fi/en/dfd-and-the-environment>
12. UN lawyers approve 28 legal principles to reduce the environmental impact of war. URL: <https://ceobs.org/un-lawyers-approve-28-legal-principles-to-reduce-the-environmental-impact-of-war/>
13. Vasyliuk, O., Nekrasova, O. et al. A review of major impact factors of hostilities influencing biodiversity in the eastern Ukraine (modeled on selected animal species). *Vestnik zoologii*, 49(2). 2015. С. 145–158.
14. WWF: Минобороны Украины уже уничтожило половину заказника «Тарутинская степь» в Одесской области, убытки превысили 60 миллионов. URL: <https://dumskaya.net/news/wwf-minoborony-ukrainy-uzhe-unichtozhilo-polovin-064728/>

15. Анилова Л. В. Постпирогенная трансформация почв степной зоны Оренбургского Предуралья. *Степи Северной Евразии: материалы VI Международного симпозиума*. 2012. С. 47–49.
16. Армия восстанавливает природную среду на месте несостоявшегося ракетного полигона на юге Одесской области (фото, видео). URL: <http://odessa.dozor.ua/news/1182064>
17. Болтачов О. Р., Дідух Я. П. та ін. *Смарагдова мережа в Україні*. Київ: Хімджест, 2011.
18. Боровик Л. П. Влияние пирогенного фактора на популяции дерновинных злаков. *Збереження біорізноманітності на південному сході України: матеріали науково-практичної конференції*. (14 вересня 2004., м. Донецьк). С. 17.
19. Боровик Л. П. Постпирогенная динамика растительных сообществ Стрельцовой степи. *Збірка тез доповідей міжнародної конференції V-ї ботанічні читання пам'яті Й. К. Пачоського*. Херсон: Айлант, 2009. С. 101.
20. Боровик Л. Последствия военного конфликта для Луганского природного заповідника. *Степной бюллетень*. № 42. Осень 2014. С.35.
21. В «ДНР» порушуватимуть режим заповідника «Хомутовський степ». URL: <http://epl.org.ua/announces/v-dnr-porushuvatymut-rezhym-zapovidnyka-homutovskij-step/>
22. Вакаренко Л. П., Дубина Д. В. Рослинність Тарутинського степу (Одеська область) та проблеми її охорони. *Чорноморський ботанічний журнал*. 2013. Т. 9, № 2. С. 283–291. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chbj_2013_9_2_15
23. Вакаренко Л. Перспективы создания степных региональных ландшафтных парков в Одесской области. *Степной бюллетень*. 2009. № 26. С. 15–18.
24. Вироблено в Україні: військові показали нову високоточну керовану ракету. URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=17&v=8owAFqA2GRI
25. Військовий полігон в Олешківських пісках збільшать на 500 га. URL: <https://khoda.gov.ua/vijskovij-poligon-v-oleshkvskix-piskah-zbilshat-na-500-ga>
26. Військові зруйнували скелю в національному парку «Меотида». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=5P1kx05K5w0>
27. ВСУ провели учения в пустыне. URL: https://hronika.info/obwestvo/121072-vsuv-proveli-ucheniya-v-pustyne/#_blank
28. Гавриленко В. Про вторгнення військових в Асканію-Нова. URL: https://www.youtube.com/watch?v=ieD_iTXYiXU
29. Держкоінспекцію — у Національний реєстр рекордів України. URL: <http://epl.org.ua/announces/7589/>
30. Директор Чорноморського біосферного заповідника дозволив підірвати ракету в заповідній зоні. URL: <http://epl.org.ua/announces/dyректор>

- chornomorskogo-biosfernogo-zapovidnyka-dozvolyv-pidirvaty-raketu-v-zapovidnij-zoni/
31. Донбас — майбутня зона екологічного лиха? URL: <https://www.dw.com/uk/донтбас-майбутня-зона-екологічного-лиха/a-39543927>
  32. Донецчина — абсолютний лідер у створенні заповідних територій. URL: <http://epl.org.ua/announces/donechchyna-absolyutnyj-lider-v-stvorenni-zapovidnyh-terytorij/>
  33. Доповідна записка Начальника юридичного управління апарату обласної державної адміністрації Манікіна Д. С. №1697/0-16/71 Заступнику голови обласної державної адміністрації Шепелеву І. О. URL: <http://life.img.pravda.com/files/6/8/686914b-----1-.pdf>
  34. Дослідження ЕПЛ: Довкілля та війна. URL: <http://epl.org.ua/environment-tax/dovkillya-ta-vijna/doslidzhennya-epl-dovkillya-ta-vijna/>
  35. ЕПЛ звернулось до Петра Порошенка з вимогою заборонити військовим розстрілювати заповідники. URL: <http://epl.org.ua/announces/epl-zvernulos-do-petra-poroshenka-z-vymogoyu-zaboronyty-vijskovym-rozstrilyuvaty-zapovidnyku/>
  36. За пошкодження національного парку «Меотида» розпочате досудове розслідування. URL: <http://epl.org.ua/announces/za-poshkodzhennya-natsionalnogo-parku-meotyda-rozpochate-dosudove-rozsliduvannya/>
  37. Заява Національного екологічного центру України щодо неприпустимості розорювання Тарутинського степу. URL: <http://necu.org.ua/zayava-tarutynskiy-step/>
  38. Заява про вчинення кримінального правопорушення (в порядку ст. 55 КПК України) представника Національного природного парку «Олешківські піски» Уманського Сергія Анатолійовича від 12.12.2005 року. URL: <http://npprop.gov.ua/sites/default/files/letters/1.pdf>
  39. Звернення депутатів Тарутинської районної ради шостого скликання до Генерального Прокурора України. *Рішення Тарутинської районної ради* від 28.05.2013 р. № 484-VI. URL: <http://tarutino-rada.odessa.gov.ua/index.php/component/content/article/38-2011-09-12-06-59-06/2011-09-12-07-02-33/-6-/1092-484-vi>
  40. Звернення членів науково-технічної ради Національного природного парку «Олешківські піски» 10.12.15р. № 01-18/165 Голові Херсонської обласної державної адміністрації Путілов А. С.
  41. Звіт про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2006 році. *Причорноморський екологічний бюлетень*. 2007. № 3 (25). С. 111.
  42. Лиманский С. В. Заповедник «Меловая флора» перед угрозой пожара. *Степной бюллетень*. № 32. Лето 2011. С. 58–61.

43. Лиманский С. В. Военные действия на территории заповедника «Меловая флора». *Степной бюллетень*. № 42. Осень 2014. С. 34.
44. Лісники на Тернопільщині програли військових з Медоборів. URL: https://teren.in.ua/article/lisnyky_na_ternopilshchyni_prohnaly_viyskovykh_z_medoboriv
45. Міноборони повертає незаконно вилучені землі Тарутинського полігону. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/minoborony-povertaie-nezakonno-vylucheni-zemli-tarutynskoho-polihonu-129920.html>
46. На межі виживання: знищення довкілля під час збройного конфлікту на сході України / А. Б. Блага, І. В. Загороднюк, та інші; за заг. редакцією А. П. Буценка / Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2017. 88 с. URL: <https://helsinki.org.ua/publications/na-mezhi-vyzhyvannya-znyschennya-dovkillya-pid-chas-zbrojnoho-konfliktu-na-shodi-ukrajiny/>
47. На території Нижньодніпровського нацпарку влаштували незаконне стрільбище. URL: <http://epl.org.ua/announces/na-terytoriyi-nizhnodniprovsckogo-natsparku-vashtuvaly-nezakonne-strilbyshhe/>
48. Навчання у НПП «Меотида» проводились без жодних погоджень. URL: <http://epl.org.ua/announces/navchannya-u-npp-meotyda-provodylys-bez-zhodnyh-pogodzhen/>
49. Народа щодо Тарутинського степу. / Мінприроди, 10.11.2016. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=qfeFyTTBUcg&feature=youtu.be>
50. Національні парки і заповідники VS Міноборони: підсумки 2016 року. URL: <https://vgoru.org/index.php/vlada/item/11108-natsionalni-parky-i-zapovidnyky-vs-minoborony-pidsumky-2016-roku>
51. Новини ЕПЛ: Довкілля та війна. URL: <http://epl.org.ua/environment-tax/dovkillya-ta-vijna/novyny-dovkillya-ta-vijna/>
52. НПП «Олешківські піски»: понівечений степ і автівка ЗСУ. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=N1sFQY4RKQY>
53. НПП «Олешківські піски»: попиляний ліс. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=e8JncW9K8q8>
54. Одесская область: в деревне-музее нашли три сотни боеприпасов. URL: https://dumskaya.net/news/odesskaya-oblast-v-derevne-muzee-nashli-tri-sotn-064709/#_blank
55. «Олешківські піски» скаржаться на захоплення території військовими. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2015/12/29/7094047/>
56. ООН визначила 28 принципів для зменшення впливу війни на довкілля. URL: <http://epl.org.ua/environment/oon-vyznachyla-28-pryntsyypiv-dlyazmenshennya-vplyvu-vijny-na-dovkillya/>
57. Охрана, восстановление и изучение степных экосистем в XXI веке: материалы международной научно-практической конференции, посвя-

- щентой 90-летию со дня основания заповедника «Хомутовская степь». Донецк: Издательство «Ноулидж», Донецкое отделение, 2016. 216 с.
58. Парникоза И., Борейко В. Один из крупнейших фрагментов понто-каспийских равнинных степей взят под охрану в Украине. *Степной бюллетень*. 2012. № 35.
  59. Перлина Приазов'я: Чому військові дії пішли на користь «Меотиді». URL: <https://dn.depo.ua/ukr/mariupol/perlina-priazov-ya-meotida-20170803616738>
  60. Пожары. URL: www.fires.kosmoznimky.ru
  61. Попова Е. Н., Русев И. Т. Создание регионального ландшафтного парка «Тарутинская степь» — путь к сохранению биоразнообразия степных экосистем: тез. докл. всеукр. научно-практич. конф. «Екологія міст та рекреаційних зон». (3–4 червня 2010 р., Одеса). С. 281–287.
  62. Постанова КМУ від 7 листопада 2014 № 595 «Деякі питання фінансування бюджетних установ, здійснення соціальних виплат населенню та надання фінансової підтримки окремим підприємствам і організаціям Донецької та Луганської областей, а також інших платежів з рахунків, відкритих в органах Казначейств». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2014-p>
  63. Постанова Ради народних комісарів УРСР від 18.12.1945 року № 20021063 «Про відведення 20000 га земель на території Бородинського, Тарутинського і Саратовського районів Ізмаїльської області для організації окружного артополігону Одеського військового округу».
  64. Почему экологи и Минобороны воюют за Тарутинскую степь? URL: <https://www.youtube.com/embed/Sxkfh3JHLAw?feature=oembed>
  65. Природно-заповідний фонд Донецької області: бібліографічний покажчик літератури. Серія: «Conservation Biology in Ukraine». Вип. 8. Київ:, LAT & K, 2018. 216 с.
  66. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 5 травня 2014 року «Про заходи щодо зміцнення національної безпеки України у військовій сфері». Указ Президента України від 05 травня 2014 року № 453/2014. «Офіційний вісник України». 20 травня 2014. № 38. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453/2014>
  67. Програма дій Регіональної конференції по розгляду питань біженців, недобровільно переміщених осіб, інших форм недобровільних переміщень і осіб, що вертаються, у країнах СНД і відповідних сусідніх державах. Женева, 1996.
  68. Русев И. Распашка «Тарутинской степи» нанесла минимум 60 млн гривен ущерб. URL: <https://usionline.com/2016/11/04/raspashka-tarutinskoj-stepi-panesla-minimum-60-mln-griven-ushherba-doktor-biologicheskikh-nauk/>
  69. Річна національна програма під егідою Комісії Україна–НАТО на 2017 рік. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/103/2017>

70. Річна національна програма співробітництва Україна–НАТО на 2016 рік. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/45/2016>
71. Річна національна програма співробітництва Україна–НАТО на 2015 рік. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238/2015>
72. Рішення Веселодолинської сільської ради № 68-11/VI від 04.11.2011 «Про внесення зміни до рішення сільської ради № 94-3/V від 3.9.2008 року «Про створення регіонального ландшафтного парку “Тарутинський степ”».
73. Рішення Ради національної безпеки та оборони України від 11 листопада 2015 року, що введено в дію Указом Президента України від 1 грудня 2015 року №672-22 «Про невідкладні заходи з удосконалення системи протиповітряної оборони держави».
74. Рішення Тарутинської районної ради «Про питання утворення регіонального ландшафтного парку “Тарутинський степ” у Тарутинському районі Одеської області» від 14.05.2010 року № 407-V. URL: <http://tarutino-rada.odessa.gov.ua/index.php/component/content/article/89-2011-09-12-06-59-06/2011-09-12-07-02-33/-5-/34-/1070--407-v>
75. Рішення Тарутинської районної ради №183-VI від 16.09.2011 року «Про погодження оголошення місцевого ландшафтного заказника “Тарутинський степ” у Тарутинському районі Одеської області».
76. Розпорядження голови Херсонської ОДА № 42 від 01.02.2016 «Про роботу з питань, пов’язаних із використанням території національного природного парку “Олешківські піски” підрозділами Збройних сил України». URL: <http://nppor.gov.ua/sites/default/files/260220166646461.pdf>
77. Розпорядження Тарутинської РДА №29/A-2012 від 19.01.2012 року «Про погодження створення місцевого ландшафтного заказника “Тарутинський степ”».
78. Русев И. Т., Закусило В. Н., Радьков Д. В. Мелкие млекопитающие целинных степных и антропогенных ценозов территории Тарутинского полигона. *Экосистемы, их оптимизация и охрана*. 2012. Вып. 6. С. 191–207. URL: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Chem_Biol/Eoo/2012_25/E6_19.pdf
79. Русев И. Т. Редкие птицы Тарутинской степи. *Рідкісні й зникаючі птахи північно-західного Причорномор’я*. Одеса. 2011. С. 75–80/
80. Сліди військових навчань у Джарилгацькому НПП. Ч. 1. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bZySX8NSA5E>
81. Сліди військових навчань у Джарилгацькому НПП. Ч. 2. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Lk8jVwG68ds>
82. Степные пожары: профилактика, тушение, правовые вопросы. Методические рекомендации для сотрудников особо охраняемых природных территорий. Москва: Изд-во Центра охраны дикой природы, 2014. С. 8.

83. Стрільбище, направлене в бік НПП «Олешківські піски». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=bIats7vxzQ>
84. Суд признал незаконным договор о распашке заповедной степи в Одесской области (исправлено). URL: <https://dumskaya.net/news/sud-priznal-nezakonnym-dogovor-o-raspashke-zaprov-070960/>
85. Тарутинський степ — знищення чи законна оренда? URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28092346.html>
86. Тарутинскую степь запретили распахивать (видео). URL: <http://7kanal.com.ua/2016/12/tarutinskuyu-step-zapretili-raspahivat-video/>
87. Тимошенко В. А., Тимошенко В. В. Пожары в Хомутовской степи: причины, информация, последствия. *Степной бюллетень*, № 23–24. Осень–зима 2007. С. 27–32.
88. Тишков А. А. Огонь и проблемы биоразнообразия: тематический обзор. *Природа России*. URL: <http://www.biodat.ru>
89. У національному парку військові зруйнували найкрасивішу скелю, фото, відео. URL: <http://epl.org.ua/announces/7293/>
90. У національному парку «Меотида» військові гранатометами зруйнували скелю (відео). URL: <https://hromadske.radio/news/2017/05/04/unacionalnomu-parku-meotyda-viyskovyi-granatometamy-zruynuvaly-skelyu-video>
91. Указ Президента України «Про створення національного природного парку “Олешківські піски”» № 221/2010 від 23.02.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221/2010>
92. Украинские военные будут помогать природе, как это делают в Израиле. URL: <https://xn--j1aidcn.org/украинские-военные-будут-помогать-пр/>
93. Уманець О. Про вторгнення військових в Чорноморський заповідник. URL: https://www.youtube.com/watch?v=70QRi_2U660
94. Уничтожение заказника «Тарутинская степь» чиновниками Минобороны Украины. URL: https://www.youtube.com/watch?v=zqCQpiHtzLo&feature=youtu.be#_blank
95. Ущерб от распашки «Тарутинской степи» оценили в миллиарды гривен (фото). URL: <https://usionline.com/2016/11/09/ushherb-ot-raspashki-tarutinskoy-stepi-otsenili-v-milliardy-griven-foto/>
96. Шарлемань М. В. До оборони природи // Вісті Природничої секції Українського наукового товариства. — К., 1918–1919. — Кн. 2. — Ч. 1. — С. 13
97. Щодо загрози знищення підрозділами збройних сил України об'єкта національної спадщини України — Національного природного парку «Олешківські піски». URL: <http://pechenegy.org.ua/ru/node/1290>

Навчальне видання

Вплив військової діяльності на природу України

Олексій Василюк
Катерина Норенко

За загальною редакцією *Олени Кравченко*

Редактор *Тацій Т. П.*

Комп'ютерна верстка *Маріанни Кук*

Підписано до друку 03.12.2019. Формат 66*98/16.
Гарнітура Minion Pro. Папір офсетний. Офсетний друк.
Ум. друк. арк. 5,05. Наклад 380 прим. Зам. № 2642

Друк «Компанія "Манускрипт"»
вул. Руська, 16/3, м. Львів, 79008
тел./факс: (032) 235-52-20.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 3628 від 19. 11. 2009 р.

ISBN 978-966-2400-80-9

9 789662 400809